

Tartu Ülikool
Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Hannes Hugo Urbla

Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhted aastatel 1990-1994

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Kaarel Piirimäe

Tartu 2021

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Jaanuarisündmused ja Ameerika Ühendriikide reaktsioonid.....	9
1.1. Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhtluskanalid 1991. aasta alguses	9
1.2 Ameerika Ühendriikide pettumus <i>perestroikas</i>	10
1.3 Reaktsioonid jaanuarisündmustele Ameerika Ühendriikide institutsioonides	11
2. Nõukogude Liidu keskvõimu surve Eestile ja Ameerika Ühendriikide reaktsioonid	15
2.1 Ameerika Ühendriikide abi Nõukogude Liidule	16
2.2 Esimesed Ameerika Ühendriikide reaktsioonid	17
2.3 Ameerika Ühendriikide reaktsioonide mõju Eesti-USA suhetele.....	18
3. Eesti ja Ameerika Ühendriikide diplomaatiliste suhete taastamine	20
3.1 Tingimused diplomaatiliste suhete taastamiseks.....	22
3.2 Diplomaatiliste suhete taastamine	25
4. Vene vägede väljaviimine Eestist ja Ameerika Ühendriikide roll selles	27
4.1 Läbirääkimised Vene vägede väljaviimiseks ja Ameerika Ühendriikide surve	27
4.2 Ameerika Ühendriikide Kongressi rollist Eesti iseseisvuse taastamisel ja Vene vägede väljaviimisel.....	30
4.3 Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete soojenemine Clintoni ajal.....	31
4.4 Vene vägede lahkumise viimane vaatus	36
Kokkuvõte	39
Kirjandus	42
Summary	46
Lisad	48

Sissejuhatus

Külma sõja järgsel perioodil tehtud otsused määrasid tuleviku, milles elab maailm tänaseni. Ameerika Ühendriigid väljusid vastasseisust Nõukogude Liiduga võitjana ning tõusid ainukese suurriigi positsioonile. 1990. aastate algul Washingtonis tehtud otsuste mõju tundis terve maailm.

Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhteid aastatel 1990-1994 on oluline uurida. 1990. aastate alguse perioodi olulisusest taasiseseisvunud Eesti ajaloole märgib asjaolu, et siis langetatud otsused ja toimunud sündmused mõjutasid Eesti järgnevate kümnendite tulevikku. Sellel perioodil kujunesid Eesti jaoks suhted Ameerika Ühendriikidega eksistentsiaalse tähtsusega küsimuseks.

Töö eesmärk on uutele arhiiviallikatele toetudes avada taasiseseisvunud ja sellele eelnenud perioodi Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete lähtekohad ja sõlmküsimused. Samuti loob töö uut ajaloolist teadmist Ühendriikide laiemal Ida-Euroopa poliitika kohta ning käsitleb Eesti-USA suhete kujunemist läbi aja. Selleks analüüsib töö kahe riigi suhteid läbi nelja antud perioodi olulisima sündmuse. Ajaloolise tausta selgitamise järel lahkab kronoloogilise struktuuriga töö Eesti ja Ameerika suhteid enne taasiseseisvumist, keskendudes 1991. aasta jaanuarisündmustele ning 1991. aasta II poole Nõukogude Liidu kesk võimu Eesti vastu suunatud surveavaldustele. Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhteid taasiseseisvumise järel analüüsib töö, toetudes esmalt diplomaatiliste suhete taastamisele kahe riigi vahel ning seejärel avab Ameerika Ühendriikide rolli Eestist Vene vägede väljaviimisel.

Antud töös vaadeldakse Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhteid perioodil 1990-1994. Ajaraamistikuks on valitud pöördeline aeg, millesse Eesti sisenes hüpoteetilise ideega iseseisvusest ning väljus suveräänse riigina. 1990. aastal tõusis Baltikumi küsimuse aktuaalsus maailmaareenil, seda hoolimata Saksamaa taas ühendamise küsimuse ja Lahekriisi domineerimisele. Hiljem, 1991. aasta keskel, keskendus läänemaailma tähelepanu Jugoslaavia lagunemise käigus tekkinud sõjalistele konfliktidele. 1990. aastal suutsid Eesti, Läti ja Leedu neist kriisidest ja sündmustest hoolimata viia oma probleemid tähtsamate riikide otsustajate teadvusse. Selle tõestuseks on näiteks Ameerika Ühendriikide välisministri James Bakeri visiit Moskvasse 1990. aasta veebruaris, kus ta taas kinnitas USA vankumatut

Balti anneksiooni mittetunnustamise poliitikat.¹ Selle perioodi eestlaste, lätlaste ja leedulaste töö tõhusust tõendab samal Moskva visiidil välisminister Bakeri antud lubadus, et ameeriklased ei kavatse asuda Baltikumi vabadusvõitlust tagant tõukama. Antud töö lähtub tõsiasjast, et taasiseseisvust ei kingitud, vaid see tuli diplomaatilisi vahendeid kasutades välja võidelda. Käsitluse lõpudaatumiks on 1994. aasta 31. august, mil lahkusid viimased Vene väed Eestist. Esiteks, vägede väljaviimine tähendas uue ajajärgu algust Eestis. Okupatsioon sai lõplikult läbi ning uueks Eesti suunaks ja suureks eesmärgiks sai NATO ja Euroopa Liidu liikmelisus. Teiseks, Vene vägede lahkumine on oluline selle töö kontekstis ka tänu Ameerika Ühendriikide rollile selles.

Töö on esimene antud perioodi tervikkäsitlus Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhetest. Kuigi Eesti ja Ühendriikide suhetest on ka varem kirjutatud, jäävad eelnevad sama perioodi tööd kas üldsõnaliseks (näiteks diplomaatide mälestused) või vaatlevad suhteid ühest kitsast aspektist, nagu saatkonna rajamine või Ühendriikide roll Eesti taasiseseisvumises. Samuti on sinne tervikkäsitlus mahukaim, mis seni Eesti ja Ameerika Ühendriikidest suhetest on kirjutatud. Antud töö toob sisse Eesti vaatenurga perioodile, millest seni kirjutatud käsitlused on keskendunud Ameerika Ühendriikide rollile külma sõja lõpetamises, USA suhetele Nõukogude Liidu ja Venemaaga või Ida-Euroopaga laiemalt. Samuti on kajastatud hilisemat perioodi, kui mitmed endised idabloki riigid liitusid Euroopa Liitu ja Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsiooniga, kuid 1990. aastate esimene pool on jäänud pisut tähelepanu alt välja. Antud uurimus keskendub perioodile 1990-1994 peamiselt Eesti perspektiivist ning avab ka uusi aspekte Eesti välispoliitika kujunemise loost.

Töö toetub tänapäevastele käsitlustele Ameerika, Nõukogude Liidu, Eesti ja Külma sõja lõpuperioodist. Peamiste arhiiviallikatena on kasutatud Eesti välisministeeriumi arhiivi 1990-1994 kirjavahetust ja aastate 1991-1994 Eesti Washingtoni suursaatkonna memorandumeid.

Lisaks välisministeeriumi dokumentidele kasutab töö mitmeid aastate 1990-1994 perioodikas ilmunud artikleid ning ka riigitegelaste kõnesid, avaldusi ja muid seisukohavõtte. Uurimise teema kompleksus avaldub Ühendriikide institutsioonide erinevad seisukohtades. Näiteks 1991. aasta jaanuarisündmuste ja Vene vägede väljaviimise küsimuses erinevad tihtipeale Ühendriikide presidendi administratsiooni ja kongressi seisukohad. Seetõttu analüüsib töö

---

¹ *Record of Conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker.* (1990). National Security Archive. <https://nsarchive2.gwu.edu/dc.html?doc=4325680-Document-06-Record-of-conversation-between>. Vaadatud 18.05.2020.

erinevaid Ühendriikide reaktsioone eraldiseisvalt ning samuti toetub Ühendriikide kongressi erinevatele seadustele, mis omasid selget mõju Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhetele.

Külma sõja lõpuperioodil on Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu suhteid seni uurinud laialdaselt näiteks Sergi Plokhhi 2014. aasta *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union*² ja Jack F. Matlocki (USA suursaadik Nõukogude Liidus 1987-1991) raamat *Autopsy on an Empire*³. On ka järgnenud perioodi käsitlusi, kuid need on kirjutatud eelkõige Ameerika vaatenurgast, näiteks Strobe Talbotti (USA asevälisminister 1994-2001) *The Russia Hand*⁴. Sama perioodi Balti riikide suhteid Ameerika Ühendriikidega on käsitletud kogumikus *The Baltic States and the End of Cold War*⁵ ja Una Bergmane 2016. aasta doktoritöö, mis uurib Ameerika Ühendriikide ja Prantsusmaa reaktsioone Nõukogude Liidu lagunemisele läbi Balti riikide vaatepunkti⁶. Eesti välispoliitika kujunemisest annab põhjaliku ülevaate kogumiku „Teine tulemine“ esimene⁷ ja teine köide⁸.

Analüüsimeks Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhteid aastatel 1990-1994, toob töö esmalt esile Eesti positsiooni Nõukogude Liidus ja Eesti diasporaa tegevuse Ameerika Ühendriikides. Kaarel Piirimäe järgi erinesid Eesti, Läti ja Leedu ülejäänud Nõukogude impeeriumi osadest eelkõige kolmest aspektist.⁹ Esiteks oli säilinud mälestus omariiklusest kahe maailmasõjavahel. Lisaks mälestustele iseseisvusest ja nende idealiseerimisele tähendas see aga ka juriidilist baasi, mille abil okupatsioonile vastu seista. Nõukogude Liidu anneksiooni Balti riikide üle *de jure* tunnustamise puudumine kujunes Moskva jaoks rahvusvahelistes suhetes haavatavaks küsimuseks.¹⁰ See aspekt Balti riikide ajaloolises taustas kujunes üheks põhiliseks iseseisvuse argumendiks. Joseph Enge järgi sai Nõukogude keskvõim anneksiooni *de jure* tunnustamise puudumise olulisust tõeliselt tunda alles 1990-1991. aastatel. Balti riike eristas ka nende majanduslik edukus Nõukogude Liidu sees. Näiteks oli Eesti ja Läti elatustase Nõukogude Liidu kõrgeim terve okupatsiooniperioodi

² Plokhhy, S. (2014). *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union*. Basic Books.

³ Matlock, J. (1995). *Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House.

⁴ Tabott, S. (2007). *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*. New York: Random House.

⁵ *The Baltic States and the End of the Cold War*. (2018). Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. *Tartu Historical Studies, Vol 6*. Berliin: Peter Lang.

⁶ Bergmane, U. (2016). *French and US reactions facing the disintegration of the USSR: the case of the Baltic states (1989-1991)*. Institut d'études politiques de Paris, Centre d'Histoire de Sciences Po.

⁷ Teine tulemine: Taasiseseisvunud Eesti välisesindused. (2003). Koost. Pajuste, E. Tallinn: välisministeerium.

⁸ Teine tulemine II: Välisministeeriumi taasloomise lugu. (2008). Koost. Pajuste, E. Tallinn: välisministeerium.

⁹ Piirimäe, K. (2018). *Estonia, Latvia, and Lithuania at the End of the USSR. – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies, Vol 6*. Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 9-25.

¹⁰ Enge, J. (2018). *Why Soviet Coercive Use of Force in the Baltic Republics Failed in 1990-1991 and Led to the End of the Soviet Union. – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies, Vol 6*. Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 269-291.

vältel. Kuigi Baltikum oli algselt Gorbatšovi reformide suhtes umbusklik, sai Eestist, Lätist ja Leedust hiljem *perestroika* protsessi novaatorid. Keskkonnakaitsest alguse saanud Eesti iseseisvusliikumine liikus edasi majanduslike vabaduste nõudmise juurde. Gorbatšovi reformide toetamisest loobuti, kui nendes hakati nägema poliitilist illusiooni, mis varjas Moskva keskväimu soovi säilitada majanduslik kontroll liiduvabariikide üle.¹¹ Kultuuri on kolmas aspekt, mille poolest Eesti, Läti ja Leedu ülejäänud Nõukogude Liidust erinesid. Eesti puhul märgib Soomega kultuurilise sarnasuse ülekandumist poliitikasse 1965. aastal taasavatud Tallinn-Helsingi laevaliin.¹²

Balti liiduvabariikide eeliseks oli mittetunnustamise poliitika ja tõhus töö, mida aastakümnete jooksul olid läänemaailmas teinud Balti diplomaadid ja diasporaade aktivistid toetajate leidmiseks Balti vabaduspüüetele.

„Esiteks tahan ma au anda paljudele juhtidele, meestele ja naistele siis ruumis, kes seisid resoluutselt nii mitmeid aastaid Balti vabaduse eest ka Külma sõja kõige hämaramatel päevadel. Baltikumi inimestel oli Ameerika Ühendriikides kaks väsimatut võitlejat: nende suurepärased diplomaadid ja see jõud, mis tuli Balti juurtega ameeriklastelt. Kumbki ei lasknud mitte kunagi maailmal unustada koletuid kuritegusid, mis Balti riikidega 51 aastat tagasi korda saadeti.”¹³

Nii kõneles president Bush Valges Majas sinna kogunenud Eesti, Läti ja Leedu esindajate ees 1991. aasta 11. septembril.¹⁴ Asjaolu, et Balti riikidel oli Ameerika Ühendriikides ja eriti vabariiklikus parteis toetajaid, oli suuresti diasporaa teene.¹⁵ Ameerikas elav diasporaa oli eriti tähtis oma nõuandva rolliga, millega abistati Balti riikide muutumist endistest Nõukogude liiduvabariikidest läänelikeks demokraatiateks. See kätkes endas kontakte, mille abil oli Eestil võimalik sõlmida kultuuri ja majandussidemeid Ühendriikidega ning teiste lääneriikidega. Tihti juhtusid diasporaa esindajad enne taasiseseisvumist kandma mitteametlikke diplomaatilisi rolle, mis iseseisvuse taastamise järel muutusid ametlikes positsioonideks.¹⁶ Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete kontekstis on silmapaistev esimene

---

¹¹ Enge, J. (2018). *Why Soviet Coercive Use of Force in the Baltic Republics Failed in 1990-1991 and Led to the End of the Soviet Union. – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies, Vol 6.* Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 269-291.

¹² Piirimäe, *Estonia, Latvia, and Lithuania at the End of the USSR*, 10.

¹³ Siin ja edaspidi kirjapilt muutmata. Bush, H. W. (1991). *Estonia, Latvia and Lithuania Are Free Again. Weekly Compilation of Presidential Documents.* 16.09.1991. 1244-1245.

¹⁴ Bush, *Estonia, Latvia and Lithuania Are Free Again.*

¹⁵ Plokhy, *The Last Empire*, 167.

¹⁶ Piirimäe, *Estonia, Latvia, and Lithuania at the End of the USSR*, 18-19.

taasiseseisvumise järgne Eesti suursaadik Ameerika Ühendriikides Ernst Jaakson. Asudes 1932. aastal tööle Eesti Vabariigi New Yorgi peakonsulaadis nimetati Jaakson 1952. aastal asekonsuliks ja 1965. aastal peakonsuliks. Tulenevalt USA Balti riikide anneksiooni mitte tunnustamise poliitikast oli Jaaksoni ametinimetust taasiseseisvumiseni „peakonsul saadiku ülesannetes”. Taasiseseisvumise järel jätkas Jaakson oma tööd, andes 1991. aasta novembris president Bushile üle erakorralise ja täievolilise suursaadiku volikirja.¹⁷

Balti diasporaa lobitöö USA välispoliitiliste otsuste tegijate suunal omas selget mõju Ühendriikide siseriiklikule poliitilisele võitlusele.¹⁸ 1982. aastal viis efektiivne lobitöö kongressis selleni, et 14. juuni kuulutati Ameerika Ühendriikides Balti vabaduse päevaks.¹⁹ Kuivõrd 1989. aastal presidendiks saanud George H. W. Bushi välispoliitilisteks eesmärkideks olid eelkõige relvastuskontroll, Saksamaa ja laiemalt Euroopa ühendamine, siis tänu diasporaa lobitööle sai ka Balti riikide vabaduse küsimusest üks Ühendriikide välispoliitilisi sihte.²⁰

Alates 1919. aastast esindas Ühendriikide huve Eestis USA erivolinik Riias ja konsul Tallinnas. Eesti ja Ameerika diplomaatiliste suhete algust märgib välisministeeriumi 1922. aasta 28. juuli deklaratsioon, millega USA tunnustas Eesti, Läti ja Leedu iseseisvust.²¹ Eesti Nõukogude Liidu poolt okupeerimise järel sai Eesti-USA suhete alustalaks anneksiooni mittetunnustamise poliitika. See paistab läbi pea igast kõnest ja pöördumisest, mis ameeriklased Eesti, Läti ja Leedu suunal enne taasiseseisvumist tegid. 1940. aasta 23. juulil deklareeris Ühendriikide välisministri kohusetäitja Summer Welles:

„Viimaste päevade alatud protsessid, mille tagajärjel kolme Balti riigi - Eesti, Läti, Leedu – poliitiline sõltumatus ja territoriaalne terviklikkus plaanipäraselt hävitati ühennendest võimsama naaberriigi poolt, on kiiresti jõudmas lõppeesmärgini. Päevast, mil nende riikide rahvad esmakordselt saavutasid oma iseseisvuse ja demokraatliku valitsemisvormi, on Ameerika Ühendriikide rahvas jälginud sügava ja poolehoidva huviga nende imetlusväärset edusamme omariikluse kujundamisel. Meie valitsuse

¹⁷ Trei, J. (2005). Ernst Jaakson 100. – Välisministeeriumi aastaraamat 2005. 124-125.

¹⁸ Deksnis, E. (2018). *The Baltic Diaspora and Restoration of Baltic Independence – the Latvian Contribution. – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies. Vol 6.* Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 207- 237.

¹⁹ Reagan, R. (1982). *Proclamation 4948—Baltic Freedom Day. The American Presidency Project.* <https://www.presidency.ucsba.edu/documents/proclamation-4948-baltic-freedom-day>. Vaadatud 18.05.2020.

²⁰ Deksnis, *The Baltic Diaspora*, 207.

²¹ USA rviigidepartemang avaldas järgmise deklaratsiooni 28. juulil 1922, et tunnustada Eesti, Läti ja Leedu iseseisvust. Ameerika Ühendriikide suursaatkond Tallinnas. <https://photos.state.gov/libraries/estonia/99874/Ajalugu/deklaratsioon.pdf>. Vaadatud 18.05.2020.

poliitika on üldtuntud. Ühendriikide rahvas on röövelliku tegevuse vastu, sõltumata sellest kas seda viiakse ellu jõuga või jõu ähvardusel. Niisamuti ollakse vastu ükskõik kui võimsa riigi mistahes vormis sekkumisele teise suveräänse riigi siseasjadesse, ükskõik kui nõrk see riik on.”²²

Wellesi deklaratsioon Balti riikide anneksiooni mittetunnustamisest toetub 1932. aasta Stimsoni doktriinile, mille järgi Ameerika Ühendriigid ei tunnusta jõuga muudetud riigipiire.²³ Wellesi deklaratsioon julgustas teisi lääneriike samuti anneksiooni mitte tunnustama, ilma Ühendriikide juhtrollita on võimalik, et suur osa läänest oleks Balti riikide anneksiooni *de jure* tunnustanud. Mittetunnustamise poliitika andis Eesti diplomaatidele võimaluse esindada Balti riike diplomaatilise korpuse esindajate Ameerika Ühendriikides, nagu oli seda teinud Ernst Jaakson Eesti Vabariigi New Yorgi konsulaadis.²⁴

---

²² USA riigisekretäri asetäitja Sumner Welles'i avaldus. Ameerika Ühendriikide suursaatkond Tallinnas. <https://photos.state.gov/libraries/estonia/99874/Ajalugu/sumner-welles.pdf>. Vaadatud 18.05.2020.

²³ Hiden, J. (2009). *The origin of the US nonrecognition policy of the Soviet annexation of the Baltic states.* – *The Baltic Question During the Cold War.* Toim Hiden, J., Made, V., Smith, D. J. Oxon: Routledge, 33-44.

²⁴ Kelam, M. (2016). *The Role of the United States in the Restoration of Estonia's Independence.* Diplomaatia. <https://icds.ee/the-role-of-the-united-states-in-the-restoration-of-estonia-s-independence/>. Vaadatud 18.05.2020.

1. Jaanuarisündmused ja Ameerika Ühendriikide reaktsioonid

Eesti välispoliitika kujunemise murranguline sündmus oli Eesti Vabariigi Välisministeeriumi põhimääruse kinnitamine 1990. aasta 12. Märtsil.²⁵ Lennart Meri sai välisministriks ning algas ENSV välisministeeriumi ümberkujundamine Eesti Vabariigi Välisministeeriumiks.²⁶ Välisministeeriumi, ja teiste Eesti välispoliitikat tegevate osiste jaoks, kujunes esimeseks proovikiviks jaanuarisündmused ning sellele järgnenud Nõukogude Liidu keskvõimu survega toime tulek. Eesti iseseisva välispoliitika esimene proovikivi oli 1991. a jaanuarisündmused, kui Nõukogude Liidu keskvõim ründas Lätis Riia pressikeskust ja Leedu Kommunistliku Partei peakontorit. Peatükk uurib Ameerika Ühendriikide reaktsioone ja vastuseid Nõukogude Liidu keskvõimust tulenevale survele Balti riikidele.

1.1. Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhtluskanalid 1991. aasta alguses

Jaanuarisündmuste ajal on selgelt näha diplomaatilise korrespondentsi tihenemist Eesti välisministeeriumi ja USA erinevate institutsioonide vahel. Enne 1991. aastat toimus Eesti välisministeeriumi suhtlus Ameerika Ühendriike puudutavates asjades peamiselt USA institutsioonidega otse. Eesti Välisministeeriumiga oli Ühendriikidega seotud küsimustes tihedas kirjavahetuses lisaks Ernst Jaaksonile ka Toomas Hendrik Ilves, kes töötas toona Raadio Vaba Euroopas. Ilves edastas välisministeeriumile erinevaid Ameerika ajalehtede artikleid, kõnesid ja seisukohavõtte, kus olid mainitud Eestit või Baltikumi. Kui enne oli suhtluse initsiaatoriteks peamiselt eestlased ise, siis 1991. aasta jaanuarisündmuste ajal tiheneb korrespondents Ameerika Ühendriikide Leningradi konsulaadiga, millest kujuneb infokanal Tallinnale. Nii edastati välisministeeriumile teiste seas näiteks 7. jaanuari Valge maja avaldus²⁷, 12. jaanuari senati Baltikumi toetusresolutsioon²⁸ ning mitmed president Bushi kõned. Võib eeldada, et oma diplomaatilise kohustusi täites edastas konsulaat olukorra ülevaateid ka teistpidi, Eestist Washingtoni. Ameerika Ühendriikide Leningradi konsulaadist kujunes sild, mille abil oli välisministeeriumil (ja seeläbi ka Eestil ning Baltikumil laiemalt)

²⁵ Välisministeerium. Ajalugu. <https://vm.ee/et/ajalugu>. Vaadatud 18.05.2020.

²⁶ Välisministeerium läbi aegade. (2011). Toim Treufeldt, R., Vilbiks, H., Lepp, H. Tallinn: välisministeerium, 34.

²⁷ Eesti välisministeeriumi arhiiv: Kirjavahetus välisministeeriumi töö organiseerimise, Eesti vabariigi iseseisvuse tunnustamise ja diplomaatiliste suhete sõlmimise küsimustes (Edaspidi VäMA Kirj.), toimik 02-15.01.1991, säilik 37, kuupäev 08.01.1991. *Statement on the use of Soviet troops to enforce the draft.*

²⁸ VäMA Kirj, t 02-15.01.1991, s 166, kp 15.01.1991. *U.S. Senate resolution adopted January 12 on the situation in the Baltics.*

võimalik saada aimu Washingtoni seisukohtadest jaanuarisündmuste ja muude tulevaste küsimuste osas. Konsulaadist tulid ka esimesed Ameerika esindajad, kes Nõukogude impeeriumi kokkuvarisemise aegadel iseseisvuse poole püüdlevat Eestit külastasid. Peakonsul Richard Miles külastas Tallinna 1991. aasta 27. jaanuaril²⁹ ning tema esimene asetäitja Jon Purnell ja konsulaadi töötaja George A. Krol külastasid Eestit sama aasta mais.³⁰

1.2 Ameerika Ühendriikide pettumus *perestroikas*

1990. aasta detsembris ja 1991. aasta jaanuaris Kremlist tulnud signaalid jäid vastuoluliseks, kuid Baltikumis saadi hästi aru, mida Moskva püüdis Balti riikidele selgeks teha: lõpetada tuli püüdlused suveräänsuse poole ja alluda Nõukogude Liidu keskvõimu tahtele.³¹ Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhtlusele tuli selgelt kasuks sarnane arusaam sündmustest. Kuivõrd president Bush rõhutas, et Baltikumi ja USA suhete „nurgakiviks on Baltikumi annekteerimise mittetunnustamise poliitika”³² siis ka jooksvate sündmuste tõlgendamises ei eksisteerinud kahetist mõistmist. Tõestuseks, ameeriklaste heast olukorra teadlikkusest näitab nende tõlgendus juba esimesest sündmusest. Teisel jaanuaril hõivasid NSVLi Siseministeriumi erirühmad (OMON) Riia pressikeskuse. Järgmisel päeval toimunud välisministeriumi pressikonverentsil mõisteti hukka „Läti peamise trükikoja ja Leedu Kommunistliku Partei peahoone hõivamise Nõukogude Liidu siseministeriumi jõudude poolt”.³³ Kuigi maailma tähelepanu oli 1991. aasta jaanuaris koondunud Sadam Husseiniga tegudele Kuveidis, näitab Ühendriikide detailide kiire ja korrektne esitamine, et ameeriklased jälgisid arenguid Baltikumis tähelepanelikult.

Ameeriklaste tähelepanelikkuse põhjenduseks võib olla pigem huvi *perestroika* käekäigu vastu kui Balti riikide vabaduse vastu.³⁴ Balti liiduvabariigid olid nautinud Nõukogude Liidu sees teatavad eristaatust ning ideid avatusest võeti lahkelt vastu.³⁵ Kuna Balti riigid olid esimesed *perestroika* katsejānesed, oli seal jõukasutamine märgilise tähtsusega. Selle

---

²⁹ VäMA Kirj, t 16-31.01.1991, s 128, kp 25.01.1991. *Consul General Miles of Leningrad will be arriving in Tallinn.*

³⁰ VäMA Kirj, t 16-31.01.1991, s 28, kp 02.05.1991. *Purnell and Krol visit to Estonia.*

³¹ Piirimäe, K. (2018). *Gorbachev's "Last Trench Line". – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies. Vol 6.* Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 293-315.

³² Baker, J. (1991). *U.S. Policy Toward the Baltic States. Office of Press Relations, Department of State.* 13.01.1991.

³³ VäMA Kirj, t 02-15.01.1991, s 20, kp 04.01.1991. *United States Department of State Press briefing, original verbatim transcript.*

³⁴ Bergmane, *French and US reactions*, 252.

³⁵ Piirimäe, *Estonia, Latvia, and Lithuania at the End of the USSR*, 10.

tõestuseks võib lugeda 13. jaanuari välisminister Bakeri avaldust, milles avaldatakse pettumust, et viimased sündmused Baltikumist on nende poolt toetatud *perestroika* ja *glasnostiga* otseses vastuolus. Gorbatšovi reformid ja läänemeelsus olid temast teinud USA tippjuhtkonnale usaldusväärse isiku. Samast välisministri avaldusest kumab läbi üllatus, mis ameeriklasi tabas, kui Gorbatšovi juhitud Nõukogude võim otsustas maha suruda vabaduspüüdusi Baltikumis.: „Minul ja mitmetel mu kolleegidel on raske mõista, kuidas on võimalik kasutada jõudu uute, tärkavate demokraatlike institutsioonide vastu.”³⁶

1.3 Reaktsioonid jaanuarisündmustele Ameerika Ühendriikide institutsioonides

OMONi üksused hõivasid teise jaanuari hommikul Riia pressikeskuse. Kartuses, et jõu kasutamine võib jõuda ka Eestisse, esitas välisminister Lennart Meri USA senatile pöördumise: „Ameerika Ühendriikide senati toetus Balti riikidele võib osutada võtmetähtsusega momendiks Nõukogude Liidu jõukasutuse peatamiseks ja edasiste rahumeelsete kõneluste alustamiseks.”³⁷ Esialgu ei vastanud Meri abipalvetele Ühendriikide kongress, esimesed reaktsioonid sündmustele tulid siiski Valgest Majast ja välisministeeriumist. Kolmandal jaanuaril edastas Ühendriikide mure Baltikumi sündmuste üle välisministeeriumi pressiesindaja, kes tõlgendas Nõukogude võimude käitumist provokatiivsena.³⁸ „Nõukogude Liit peab võtma vastutuse oma julgeolekuorganite tegevuse eest,” sõnas välisministeeriumi pressiesindaja, lisades: „säärane käitumine ei vii meid rahumeelse lahenduseni Baltikumis.”

Läti ajaloolase Una Bergmane järgi oli Ühendriikide esmane kommunikatsioonstrateegia järgmine: „välisminister Baker mõistab kalgilt Nõukogude võimu tegevuse hukka ning president Bush säilitab Gorbatšoviga sõbraliku tooni.”³⁹ Seda teooriat ei toeta 7. jaanuari Valge maja pressiavaldus, milles nähakse Nõukogude jõukasutust selge eskaleerimisena. Kirjeldades Nõukogude keskvõimu samme „provokatiivse ja edasiliikumist segavana”, kasutab Valge Maja pressiesindaja sama sõnastust, mida oli välisministeeriumis neli päeva enne kasutatud.⁴⁰ Vilniuse verise pühapäeva järel oli välisminister Baker Nõukogude Liidu käitumise suhtes kriitiline ning seadis kahtluse alla kahe üliriigi dialoogi võimalikkuse peale

³⁶ Baker, *U.S. Policy Toward the Baltic States*.

³⁷ VäMA Kirj, t 02-15.1991, s 2, kp 02.01.1991. Lennart Meri kiri Chlairborne Pellile.

³⁸ VäMA Kirj, t 02-15.01.1991, s 20, kp 04.01.1991. *United States Department of State Press briefing, original verbatim transcript*.

³⁹ Bergmane, *French and US reactions*, 254.

⁴⁰ VäMA Kirj, t 02-15.01.1991, s 37. Kp 08.01.1991. *Statement on the use of Soviet troops to enforce the draft*.

sääraseid jõudemonstratsioone.⁴¹ Ka president Bushi samal päeval tehtud avalduses seisab „Nõukogude võimude käitumisel on selge mõju USA ja N. Liidu suhetele.” Ka hilisem välisministri sõnavõtt, kus ta lausub tuntud sõnad „perestroika ei saa toimida püssi ähvardusel” Esindajate koja välisasjade komisjonis, järgneb kronoloogiliselt president Bushi avaldusele. „Legitiimsust ei ole võimalik luua jõuga, vaid see tuleb ära teenida,” sõnas kolm nädalat varem president Bush. Samas võib siiski eristada ühte Ühendriikide institutsiooni, mis oli Nõukogude võimu tegevust hukka mõistes kõige teravam. Kümme päeva peale Lennart Meri abipalvet, 12. jaanuaril, võttis senat vastu resolutsiooni Baltikumi toetuseks:

„Ameerika Ühendriigid kutsuvad president Gorbatšovi üles hoiduma edasistest sundtaktikatest demokraatlikult valitud Leedu, Läti ja Eesti valitsuste suunas. Säärane NLi käitumine ei ole aktsepteeritav rahvusvahelise demokraatlike riikide kogukonna seas, eriti ajal kui maailm, ka Nõukogude Liit ise, on ühe väikese riigi, Kuveidi annekteerimise vastu tema suurema naabri, Iraagi poolt.”⁴²

Kuigi Ameerika kahe partei süsteemis on harilik vabariiklaste ja demokraatide vaheline konkurents, siis Baltikumist sai parteide-ülene küsimus. Robert Dole, senati vabariiklaste juht, lisas:

„Tegemist ei ole parteipoliitilise küsimusega. Me toetame Balti riikide vabadust ja iseseisvust. Gorbatšovile ei saa anda Nobeli rahupreemiat, kui ta seejärel laseb inimesi tappa Leedu ja Läti tänavatel.”⁴³

Baltikumi küsimus oli tõusnud kongressis oma aktuaalsuse tippu. 1991. aasta jaanuaris peeti üle kahesaja Balti riike puudutava kõne, mida on kolm korda rohkem, kui Leedu iseseisvuse väljakuulutamise ajal 1990. aasta märtsis. Ühendriikide kongress sundis president Bushi olema karmikäelisem.⁴⁴

USA seadusloojate, Valge maja ja välisministeeriumi paljudest avaldustest hoolimata ei näinud Moskva neid mõistvat. Presidendi pressisekretär Marlin Fitzwater tõdes: „Ameerika Ühendriigid on proovinud Nõukogude Liidule selgeks teha, et jõukasutus Baltikumi suunal

---

⁴¹ Tutwiler, M. (1991). *Condemnation of the Use of Force in the Baltic States. Statement Read by the Department of State Spokesman. Department of State Dispatch*. 28.01.1991. 58.

⁴² VäMA Kirj, t 02-15.01.1991, s 166, kp 15.01.1991. *U.S. Senate resolution adopted January 12 on the situation in the Baltics*.

⁴³ VäMA Kirj, t 16-31.01.1991, s 122, kp 22.02.1991. *World reaction builds to Soviet use of force against the Baltic states, Update II, Baltic appeal to the United Nations*.

⁴⁴ Bergmane, *French and US reactions*, 258.

on meie poolt hukka mõistetud.”⁴⁵ Selleks, et panna Moskva kuulama, tuli retoorikas edasi liikuda hukkamõistust ja kaastundest karmimate väljendite juurde. Riia sündmuste järgsel pressikonverentsil ütles Fitzwater: „NATO vaatab Baltikumi sündmused üle ning seejärel kaalub sanktsioonide ja muude meetmete kasutusele võtmist.”⁴⁶ Lääne sanktsioonid oleksid niigi hapra Nõukogude majanduse täielikult kokku kukutanud.⁴⁷ Jaanuari lõpus võttis ka senat vastu resolutsiooni, mis kutsus president Bushi üles liitlastega koordineeritud majandussanktsioone kehtestama.⁴⁸ Järgmisel päeval helistas Bush Gorbatsšovile ning ähvardas teda sanktsioonidega.⁴⁹ Sanktsioonide ähvardus jääb rippuma Ühendriikide ja Nõukogude Liidu suhete kohale kuni viimase eksistentsi lõpuni.

14.-20. jaanuaril toimusid Nõukogude eriüksuste relvastatud rünnakud meeleavaldajate vastu Riias ning 17. jaanuaril algas Lahesõda. Esimesi kongressi reaktsioone Riia sündmustele tuli 22. jaanuaril senati demokraatide juhilt George Mitchellilt:

„Jõu kasutamine ei suuda summutada rahva tahet iseseisvusele igavesti. Lootsin, et Nõukogude võim on hiljutistest Ida-Euroopa arengutest õppinud, aga nende käitumine kinnitab, et ei ole.”⁵⁰

Ameeriklased jäid oma algsetes hukkamõistudes vaoshoitumaks, kui näiteks Põhjamaad. Ühendriikide juhid proovisid leida viisi Nõukogude Liidu tegevust hukka mõista nii, et suhted Moskva ja Washingtoni vahel sellest kannatada ei saaks. Ühendriikidel oli Lahesõjas Gorbatsšovi toetust vaja. Rahvusvahelise üldsuse tähelepanu oli 1991. aasta jaanuaris jagatud kahe tandemi vahel: Iraan-Kuveit ja Moskva-Baltikum. Selle tõi esile ka üks esimesi senati Baltikumi toetusresolutsioone, mis mõistis Moskva jõukasutuse hukka just Iraagi kontekstis. Öeldes: „Ka Nõukogude Liit ise, on ühe väikese riigi, Kuveidi annekteerimise vastu tema suurema naabri, Iraagi poolt,” võrdles senat resolutsioonis selgelt kahte sündmust eri maailma nurkades. Samas ei pannud kahte olukorda ühele kaalukausile Bushi administratsioon. President Bushi ja välisminister Bakeri jaoks oli Lahesõda alati prioriteet.⁵¹ Ühendriikide tähelepanule pretendeerisid veel tuumarelvade vähendamise küsimus ja

⁴⁵ Fitzwater, M. (1991). *The U.S.-Soviet Trade Agreement and the Baltics States. Statement Read by the President's Press Secretary. Weekly Cimpilation of Presidential Documents.* 12.08.1991. 1121.

⁴⁶ VäMA Kirj, t 16-31.01.1991, s 80, 21.01.1991. *Bush Urges Soviet Restraint on Baltics, United States Information Service.*

⁴⁷ Deksnis, *The Baltic Diaspora*, 207.

⁴⁸ VäMA Kirj, t 16-31.01.1991, s 191, kp 31.01.1991. *International response to the Baltic crackdown, United States Information Service.*

⁴⁹ Matlock, *Autopsy on an Empire*, 469-473.

⁵⁰ VäMA Kirj, t 16-31.01.1991, s 122, kp 22.02.1991. *World reaction builds to Soviet use of force against the Baltic states, Update II, Baltic appeal to the United Nations.*

⁵¹ Bergmane, *French and US reactions*, 252.

Saksamaa taas ühendamise lõpule viimine. Ameeriklased manööverdasiid Baltikumi sündmuste hukkamõistu ja Nõukogude Liiduga muudes kontekstides koostöö tegemise vahel.⁵²

---

⁵² Bergmane, *French and US reactions*, 254.

2. Nõukogude Liidu keskvõimu surve Eestile ja Ameerika Ühendriikide reaktsioonid

„Minu kirjale on lisatud venekeelne originaal NSV Liidu plaanikomitee aseesimehe V. Durassovi allkirjaga,” kirjutas 1991. aasta 22. mail välisminister Lennart Meri oma Ameerika Ühendriikide ametivennale, „seda dokumenti tasuks võtta kui ultimaatumit, mis teeb Eesti Vabariigi taasiseseisvumise võimatuks.” Mõned päevad hiljem saadab välisministeeriumi poliitiline osakond kõigile Eesti Vabariigi esindajatele kirjast koopia, eesmärgiga „võtta ühendust oma riigi välisministeeriumiga ning tutvustada neile NSV Liidu plaanikomitee aseesimehe V. Durassovi allkirjaga dokumenti.” Poliitiline osakond lisab: „käitumine on eriti küüniline nüüd, kus N. Liit taotleb lääneriikidelt laene.”⁵³ Surve alla sattunud Eesti jätkas panustamist Valgele majale. Ameeriklased ei tunnustanud kunagi Nõukogude Liidu anneksiooni, kuid nüüd oli eestlastel lisandunud argument, millega Washingtonis ustele koputada. Eesti välissuhtlus pani ameeriklased moraalse küsimuse ette, kuidas on võimalik anda abi riigile, kes kasutab seda abi liiduvabariikide represseerimiseks? Sellest lähtuvalt annab alapeatükk esmalt ülevaate Ameerika Ühendriikide abiprogrammidest Nõukogude Liidu suunal. Seejärel analüüsib Eesti abipalveid Washingtoni ja Ühendriikide institutsioonide reaktsioone.

2.1 Ameerika Ühendriikide abi Nõukogude Liidule

Ajakiri Time raporteerib 1988. aasta Spitaki maavärina kohta: „Regioonis on vähemalt 50 000 hukkunud, 130 000 kannatanut ja 500 000 on jäänud koduta.”⁵⁴ Kuivõrd 1986. aasta Tšernobõli katastroofi järgsel perioodil keeldus Nõukogude Liit ameeriklaste abi vastu võtmast, seisis New York Timesi esikaanel 1988. aasta 10. detsembril „Nõukogude Liit võtab neljakümnnendatest saadik esimest korda vastu USA abi.”⁵⁵ Esimesed toidu- ja meditsiiniabipakid saadeti kohe Armeenia NSV kriisipiirkonda. Ühendriikide reaktsiooni Spitaki maavärinale võib vaadelda kui esimest mitmetest kordadest, mil Gorbatšovi aegsele Nõukogude Liidule abi anti. Ameeriklased olid Gorbatšovi poliitiliste ja majanduslike

⁵³ VäMA Kirj, t 01-31-05.1991, s 114, kp 26.05.1991. EV poliitilise osakonna kiri Eesti Vabariigi esindajatele.

⁵⁴ Brand, D. (1988). *Soviet Union Vision of Horror*. Time. <http://content.time.com/time/subscriber/printout/0,8816,956602,00.html>. Vaadatud 18.05.2020.

⁵⁵ Molotsky, I. (1988). *Soviets Accept U.S. Aid for First Time Since 40's*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1988/12/10/world/soviets-accept-us-aid-for-first-time-since-40-s.html>. Vaadatud 18.05.2020.

reformide tulemusel valmis soojemateks bilateraalseks majandussuheteks kahe üleriigi vahel.⁵⁶

1990. aasta Washingtoni tippkohtumisel kirjutasid presidendid Gorbatšov ja Bush alla Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu vahelisele kaubandusleppele. Ameeriklased esitasid Gorbatšovile leppe sõlmimisel nõudmise: Bush saadab leppe kongressi ratifitseerimiseks alles siis, kui NSV Liidu Ülemnõukogu võtab vastu vaba väljarände seaduse.⁵⁷ Moskval ei jäänud muud üle, kui ameeriklaste nõudmistele kuuletuda. Sellega panid ameeriklased juba esimesel kaubandusleppe sõlmimisel paika reeglid, mille järgi majanduslikke kokkuleppeid sõlmiti ja abiraha anti. Ühendriikide majandus oli 1990. aastal maailmas ainudomineeriv, kuid oli loodud juba ka pretsedent, kasutamaks suhetes Moskvaga piitsa ja prääniku meetodit.⁵⁸ Eduard Bruno Deksnis toob välja, et baltlaste lootus USA abile oli tingitud meeletest ja arvestusest, et kui Nõukogude Liit kedagi rahvusvahelisel areenil kuulab, siis Ameerika Ühendriike.⁵⁹ Eesti oli seega pöördunud just USA kui lääneriigi poole, kellelt mõjuva abi saamine oli kõige tõenäolisem.

Kas ja kuidas Ameerika Ühendriigid Moskvat aitama peaksid, sai üheks 1990. aasta USA välispoliitikat defineerivaks küsimuseks. Presidendi administratsioonis ja kongressis kõlas muresid, et Moskvale nüüd abi andmine võib kaotada ära surve teostada Nõukogude Liidus reforme. Ühendriikide presidendi administratsioon jõudis aga seisukohale, et Nõukogude Liidu toidukaupade defitsiit on tingitud probleemidest toidukaupadega varustamises ja turumajandusele omaste mehhanismide puudumisest. Nii kuulutabki president Bush 1990. aasta lõpus välja ühe miljardi dollari suuruse abipaketi Nõukogude Liidule, mis kätkes endas lisaks tehnilisele abile toidukaupade paremaks jaotamiseks ja majandusreformide läbiviimiseks ka krediiditagatise põllumajandussaaduste ostmiseks. Neli kuud hiljem taotleb Nõukogude Liit järgmist, seekord 1,5 miljardi suurust, abipaketti. Bush rahuldab selle taotluse 1991. aasta juunis Gorbatšovi lubaduse saatel, et vili jaotatakse liiduvabariikide, sealhulgas Baltikumi, vahel võrdsetl.⁶⁰

---

⁵⁶ Tarnoff, C. (2002). *U.S. Assistance to the Former Soviet Union 1991-2001: A History of Administration and Congressional Action. CRS Report for Congress.* Washington DC: Congressional Research Service.

⁵⁷ Samas, 2.

⁵⁸ USA majandus moodustas 1980-90 maailma majandusest 27,1%; teisel kohal Jaapan 6,3%. Rahvusvahelise Valuutafondi andmebaas.

⁵⁹ Deksnis, *The Baltic Diaspora*, 236.

⁶⁰ Tarnoff, *U.S. Assistance to the Former Soviet Union*, 3-4.

2.2 Esimesed Ameerika Ühendriikide reaktsioonid

Kui Leedu 1990. aasta aprillis iseseisvuse välja kuulutas, reageeris Gorbatšov majandusliku blokaadiga. Moskva tegevusele vastas Ühendriikide senat, võttes esimesel mail vastu resolutsiooni, mis peatas Nõukogude Liidule suunatud kaubandushüved seniks, kuni Leedule kehtestatud embargo lõpetatakse ja asutakse Vilniusega läbi rääkima.⁶¹ Gorbatšov ei saanud lubada pidevat jõukasutust Balti riikides. Nõukogude Liidu majandus oli isegi halvas seisus ning läänepoolsed sanktsioonid oleksid riigi täieliku kriisi viinud.⁶² Senat oli esimese mai resolutsiooniga seadnud pretsedendi: Balti riikide (majandusliku) represseerimist ei kavatsetud vaikides pealt vaadata. Ülal väljatoodud 1991. aasta mai Eesti välisministeeriumi poliitilise osakonna kiri Eesti Vabariigi esindajatele toob esile mitu murekohta:

„Juhul kui Balti riikidele ei anta teisi võimalusi oma majanduse korraldamiseks (ei avata läänepiiri, ei võimaldata saada otseabi), kujuneb selline tegevus katseks Balti riike majanduslikult kähgistada. Kui siia lisada veel hiljutised katsed rünnata Balti riikide piiripunkte, näib, et NSV Liit jätkab surve ja vägivalla kasutamist, mis ei sobi kokku N. Liidu lubadustega alustada läbirääkimisi Balti riikidega.”⁶³

Võimalus saada läänelt abi otse, ei olnud ebarealistlik unistus. Veebruari alguses olid Ühendriigid teatanud, et edaspidi hakatakse Balti riikidele andma vahetut meditsiiniabi. 2002. aasta Kongressi Uuringute Teenistuse (*Congressional Research Service*) raporti järgi võib seda otsust vaadata kui väljendust ameeriklaste tõelisest murest Baltikumi pärast, aga ka osana laiemast Ühendriikide poliitikast, mille eesmärk oli luua ametlike vahetuid sidemeid liiduvabariikidega.⁶⁴ Märtsis võttis senat vastu järjekordse resolutsiooni, mis kiidab heaks Balti riikide iseseisvuspüüdlused ja kannustab Bushi administratsiooni kasutusele võtma meetmeid, mis neid pingutusi toetaksid. Resolutsioonile alla kirjutanud üheksa senaatori seas oli viis demokraati ja neli vabariiklast, nende seas pikaaegne vabariiklasest senaator John McCain ja hilisem Ühendriikide demokraadist president Joe Biden. Samaselt jaanuarisündmuste ajale olid ka nüüd Baltikumi teemad Ameerika Ühendriikide kongressis parteideülene küsimus. Lisaks eelnevale soovitas resolutsioon tungivalt „president Bushil tulla vastu kõikidele Balti riikide palvetele rajamaks mõnda Balti riiki kontorit, et hõlbustada tehnilise abi, kultuurivahetuste ja muude programmide toimimist ning diplomaatiliste suhete

⁶¹ Enge, *Why Soviet Coercive Use of Force in the Baltic Republics Failed*, 278.

⁶² Deksnis, *The Baltic Diaspora*, 236.

⁶³ VäMA Kirj, t 01-31-05.1991, s 114, kp 26.05.1991. EV poliitilise osakonna kiri Eesti Vabariigi esindajatele.

⁶⁴ Tarnoff, *U.S. Assistance to the Former Soviet Union*, 4.

sisseseadmist”⁶⁵ Viimane on eriti tähelepanuväärne, kuna diplomaatiliste suhete taastamine oli veel poole aasta kaugusel. Seega on senati antud resolutsioon esimeste Ühendriikide kõrgete institutsioonide seas, kes avalikult Balti riikidega suhete taastamist taotleb.

2.3 Ameerika Ühendriikide reaktsioonide mõju Eesti-USA suhetele

Ameerika, Nõukogude Liidu ja Eesti suhete kolmnurga analüüsist võib järeldada: Moskva, vähemalt Gorbatšov enda isikus, allus teataval määral oma Ühendriikide ametivenna survele. President Bushi kannustas Baltikumiga soojematesse suhetesse astuma pidevalt kongress, kuid kõige otsesemas mõttes vastutab Ameerika Ühendriikide president oma tegudega ikkagi rahva ees. Enne presidendiks saamist olid George H.W. Bush olnud kaheksa aastat asepresident ning pidas ilmselt silmas 1992. aasta presidendivalimisi, kus ta teisele ametiajale kandideeris. Seda olustikku tajuti ka Eesti välisministeeriumis. Poolteist aastat enne Ühendriikide presidendivalimiste valimispäeva saatis minister Jüri Luik välisministeeriumist Toomas Hendrik Ilvesele visandi ühest Eesti pöördumisest Washingtonile. Kuigi toona mitte riigiteenistuja, oli Raadio Vaba Euroopa töötaja Ilves juba mitmeid aastaid Eesti välispoliitika kujundajatele abiks olnud. Pöördumise eesmärgiks võib lugeda soovi siduda Nõukogude Liidule antav majandusabi tingimustega, millest Eesti iseseisvuspüüdlused kasu saaks:

„(...) On väga tõenäoline, et läänest tulnud laenusid kasutatakse [Nõukogude Liidu] keskselt kontrollitud bürokraatia ja sõjamasina täiustamiseks. (...) Viimaste kuude arengud on näidanud, et ainult lääne, eriti Ameerika, surve suudab panna lõpu verevalamisele ja tuua Nõukogude Liidu läbirääkimiste laua taha. Selleks, et tagada Balti riikide kaitse, pakub Eesti pool välja eeltingimused, mida Ühendriikide laenuabi saades Nõukogude Liit täitma peab: 1) Nõukogude Liit peab avalikult deklareerima, et asutakse läbirääkimistesse Eesti iseseisvuse taastamiseks; 2) Nõukogude Liit peab läbirääkimistel kohtlema Eestit kui võrdväärset partnerit; 3) Nõukogude Liit peab lõpetama Eesti siseasjadesse sekkumise; 4) Nõukogude liit peab lõpetama Eesti osaluse blokeerimise CSCE protsessis ja teistest rahvusvahelistes organisatsioonides; 5) Eesti pool on veendunud, et säärased eeltingimused oleksid reforme edasiviivaks jõuks Nõukogude Liidu sees ja garanteeriks, et Ameerika Ühendriikide maksumaksjate raha ei kastutaks demokraatia alla surumiseks.”⁶⁶

⁶⁵ *S.Res.81 - A resolution commending the Baltic States for their efforts to regain independence and urging measures to support such efforts.* (13.03.1991). 102nd Congress (1991-1992). <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-resolution/81?s=1&r=69>. Vaadatud 18.05.2020.

⁶⁶ VäMA Kirj, t 02-29.06.1991, s 30-31, kp 07.06.1991. Jüri Luige kiri Toomas Hendrik Ilvesele.

Jüri Luige kiri kõneleb varasest Eesti välispoliitika orienteerumisest Ühendriikidele. Edjis Bošši doktoritöö *Aligning with the unipole: Alliance policies of Estonia, Latvia and Lithuania, 1988-1998* järgi oli 1990. aastate alguses Eesti välispoliitika Soome eeskujul eelkõige neutraalne.⁶⁷ Antud tsitaat ei toeta arusaama, et taasiseseisvumisele eelnenud Eesti välispoliitika oli neutraalne. Teisalt võib täheldada, et Eesti välispoliitika orienteerus ajapikku üha enam USAle.

Eesti tabas oskuslikult, millisele kaardile Ameerikaga suheldes mängida. Bostoni Ülikooli emeriitprofessor Andrew Bacevich toob välja, kuidas demokraatide presidendikandidaat Bill Clinton kritiseeris president Bushi just tema ähmase välispoliitika pärast.⁶⁸ Kui Eesti iseseisvusmeelse idasuuna poliitika üheks võtmeteguriks oli koostöö Jeltsiniga, nõrgestades seeläbi Gorbatšovi ja Nõukogude Liidu kesk võimu positsiooni⁶⁹; siis rahva poolt tagasivalimist taotleva Bushi puhul oli selleks taktikaks panna Ühendriikide juhtkond mõtlema, kuidas revideeriks selle administratsiooni välispoliitikat laiem Ameerika avalikkus.

Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhetes algas välisministeeriumi loomisega uus ajajärk. Esimene tuleproov, jaanuarisündmused ja USA reaktsioon sellele, näitas, et Ühendriikide poliitikute vahel puudub Nõukogude Liidu ja Balti riikide küsimuses üksmeel. Üleskutse Nõukogude Liiduga karmikäelisem olema tuli enamjaolt kongressist. Kuigi Baltikum ei olnud Ühendriikide välispoliitiline prioriteet, võib hukkamõistvate reaktsioonide taga olla eelkõige pettumus Nõukogude Liidu perestroika ja lääneliku demokraatliku ühiskonna ülesehitamise ebaõnnestumises.

Nõukogude Liidule abi andmise protsessi käigus jõutakse selleni, et tingituna Moskva kesk võimu survest Baltikumile, asutakse Baltikumile abi andma otse. See aitas kaasa Eesti edasistele iseseisvuspüüdlustele, sest Ühendriikide silmis olid Balti riigid osaliselt juba Nõukogude Liidust eraldiseisvad. Enne taasiseseisvumist toimus Eesti välispoliitika orienteerumine USA-le. See jääb kujundama Eestit edaspidigi ja mitte ainult Vene vägede lahkumiseni, vaid ka edasises liitumises lääneriikide kogukonnaga.

---

⁶⁷ Bošš, E. (2010). *Aligning with the unipole: Alliance policies of Estonia, Latvia and Lithuania, 1988-1998*. University of Cambridge, Downing College.

⁶⁸ Bacevich, A. (2002). *American Empire: The realities and consequences of U.S. diplomacy*. Harvard University Press.

⁶⁹ Bergmane, *French and US reactions*, 280.

3. Eesti ja Ameerika Ühendriikide diplomaatiliste suhete taastamine

Taasiseseisvumist võib vaadelda pikema protsessina, mille kulminatsioon toimus 1991. aasta 20. augustil, aga mille lõpule viimine või epiloog kestis kuni rahvusvaheliselt kogukonnalt tunnustuse saamiseni. Kaugemaleulatuvad ja üldisemad käsitlused võivad Nõukogude Liidust või tema õigusjärglasest lõpliku vabanemise hetkeks määrata Eesti liitumise majanduspoliitilise ühenduse Euroopa Liiduga või sõjalise liiduga Põhja-Atlandi Lepingu Organisatsioon. Käesolev töö määratleb Vene vägede lahkumist 1994. aasta 31. augustil Eesti taasiseseisvumise protsessi lõpule viimiseks. Järgnev peatükk keskendub esmalt Eesti ja Ameerika Ühendriikide diplomaatiliste suhete taastamisele ning seejärel uurib Vene vägede Eestist väljaviimist ja USA rolli selles.

Pool aastat enne taasiseseisvumist tähistas Washingtoni Eesti Selts Eesti Vabariigi 73. aastapäeva. Selle puhul toimus Marylandi Calvary Luteri kirikus aktus, kus ettekandega esines Tartu Ülikooli vilistlane Väino Juhan Riismandel, kes USA-sse kolimise järel oli tõusnud Washington DC ja föderaalsete Ühendriikide Ülemkohtu advokatuuri liikmeks:

„Lugupeetud kaasmaalased: Me tähistame Eesti Vabariigi iseseisvuse väljakuulutamise 73. aastapäeva suuremate lootustega kui vast kunagi varem pärast 1940. aastat.”⁷⁰

Mõtteid Eesti taasiseseisvumisest ei mõtisklenud ainult eestlaste diasporaa, ka Ühendriikide juhtide sõnavõttudes võis üha enam kohata sõnapaari „Balti iseseisvus” (*Baltic independence*). Tähistades 13. juunil 1991 Balti vabaduse päeva, sõnas president Bush Balti-Ameerika kogukonna ees:

„Ja see riik [Ameerika Ühendriigid] on võtnud kasutusele meetmeid, et näidata meie toetust Balti riikidele ja sealsele rahvale. Veebruaris (...) saatsid Ühendriigid meditsiinivarustust Eestisse, Läti ja Leetu. Balti-Ameerika kogukonna reaktsioon sellele on olnud nii vapustav, et lähiajal saadame veel ühe saadetise Baltikumile. Need

---

⁷⁰ VäMA Kirj, t 01-28.01.1991, s 114-125, kp 23.11.1991. Väino J. Riismandeli ettekanne: Mittetunnustamine doktriin ja Eesti valitsuse õiguslik seisund.

saadetised on kõigest üks osa ühistundest, mida me, ameeriklased tunneme Balti rahvaste iseseisvuspüüdluste vastu.”⁷¹

Samal päeval edastab Toomas Hendrik Ilves välisministeeriumile koopia välisminister Bakeri artiklist: „Ameerika Ühendriigid ei ole Eesti, Läti ja Leedu anneksiooni tunnistanud ega kavatse seda kunagi teha. Balti riikide iseseisvuse küsimus on meile väga oluline.”⁷² Ühendriikide poolt toimus varaseim mainimine diplomaatiliste suhete taastamise võimalikkusest senati 13. märtsi 1993 resolutsioonist *S.Res.81 - A resolution commending the Baltic States for their efforts to regain independence and urging measures to support such efforts*. S.Res.81 soovitas presidendil diplomaatiliste suhete sisseseadmist Balti riikidega.⁷³ Resolutsiooni sõnastus on tähelepanuväärne, sest see võeti vastu ligi pool aastat enne Eesti taasiseseisvumist. Sellest hoolimata tõuseb diplomaatiliste suhete taastamise küsimus Eesti-USA suhete päevakorda alles 20. augusti järel. Senati resolutsiooni võib seega vaadata pigem toetusavaldusena Balti riikidele.

3.1 Tingimused diplomaatiliste suhete taastamiseks

Diplomaatiliste suhete taastamiseks Eestiga vajasid Ühendriigid kaudset luba Moskvast. Ühendriigid olid valinud Gorbatsšovist lähtuva Ida-Euroopa poliitika ja Bush ei kavatsenud teha suuri välispoliitilisi käike, ilma, et need oleks Moskvaga kooskõlastatud. Juuli lõpus kirjutasid Gorbatsšov ja Bush alla START I lepingule, mis nägi ette kaugmaa tuumarelvade vähendamist. „Stalini ajastu pärand tuleb kõrvale heita,” ärgitas Bush oma Nõukogude ametivenda eravestluses. Bush oli veendunud, et tuleb leida viis Balti rahvaste vabaduse taastamiseks.⁷⁴ Gorbatsšov ei võtnud Bushi kuulda. Moskva oli lasknud idabloki satelliitriikidel minna omateed, kuid liiduvabariigid, mida nähti Nõukogude Liidu lahutamatu osadena, pidid jääma paigale.⁷⁵

Kuigi maailma suur poliitika võis jääda eestlaste hoobadest välja, oli 1991. aastal suhtlus Eesti ja Ühendriikide vahel enneolematult tihe. Aasta alguses, jaanuarisündmuste aegu, suhtles välisministeerium peamiselt Ühendriikide valitsusinstitutionidega. Aasta teises

---

⁷¹ Bush, H. W. (1991). *Baltic Freedom Day. Weekly Cimpilation of Presidential Documents*. 17.06.1991. 769-770.

⁷² VäMA Kirj, t 02-29.06.1991, s 52, kp 13.06.1991. Toomas Hendrik Ilvese kiri Lennart Merile.

⁷³ S.Res.81, 102nd Congress.

⁷⁴ Plokhy, *The Last Empire*, 22.

⁷⁵ Enge, *Why Soviet Coercive Use of Force in the Baltic Republics Failed*, 269.

pooles elavnes Eesti ametnike korrespondents ka ameeriklastega väljaspool USA valitsusasutusi. Eesti eesmärk oli luua võimalikult tihedad suhted ülijõust Ameerikaga - nii riigi kui selle inimestega. Näiteks oli Lennart Meri kirjavahetuses Ühendriikide ÜRO vabakonna organisatsiooni (*United Nations Association of the United States of America*) asepresident Toby Trister Gatiga, kes kutsus Meri koostöö arendamise nimel New Yorki külla.⁷⁶

Mitmed kaasaegsed ja hilisemad allikad kipuvad väitma, et 1991. aastal tunnustasid Ameerika Ühendriigid Eesti taasiseseisvunud riiki. Näiteks kirjutab teisel septembril 1991 Eesti Rahvuskomitee Ühendriikides esimees Juhan Simonson Arnold Rüütlile õnnitleva kirja sõnadega: „Tänasel ajaloolisel päeval, mil Ameerika Ühendriikide valitsus tunnustas Eesti iseseisvust (...)” Sellised väiteid võib pidada eksitavateks. Ameerika Ühendriigid tunnustasid Eesti Vabariiki 28. juuli 1922. Nagu paljudest Ühendriikide tippjuhtkonna kõnedest välja tuleb, ei taganenud Ühendriigid sellest *de jure* seisukohast terve okupatsiooniperioodi vältel. Näiteks ütles välisminister Baker 13. jaanuaril 1991:

„Esiteks, Ameerika Ühendriigid ei ole mitte kunagi tunnustanud Balti riikide sundliitmist Nõukogude Liiduga. Me toetame - ja toetame ka tulevikus - Balti kodanike püüdlusi otsustada iseenda tuleviku üle.”⁷⁷

Tunnustamine on rahvusvahelises õiguses üks keerulisemaid küsimusi. Ameerika Ühendriikide tunnustamispoliitika on reeglina olnud idealistlik, st eeldused tunnustamiseks on peamiselt moraalsed või ideoloogilised. Sellega vastanduvad Ühendriigid näiteks Briti traditsioonile, mis toetub rohkem küsimusele, kas riik tegelikult, selget võimutäiust omades, eksisteerib.⁷⁸ Kui tunnustust pole kunagi tagasi võetud, ei saa seda ka *de jure* uuesti anda. Käesolev töö käsitleb Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhteid ning alapeatükk keskendub diplomaatiliste suhete taastamisele. Juriidiliselt korrektset sõnastas selle Ernst Jaakson oma 26. augusti kirjas Lennart Merile:⁷⁹

„(...) juhuks kui USA otsustab alustada otseseid diplomaatilisi suhteid praeguse valitsusega Eestis (mis võib juhtuda varsti) tuleks selgitada minu ametlik vahekord Tallinnaga.”

⁷⁶ VäMA Kirj, t 01.07-19.08.1991, s 123, kp 06.08.1991. Toby Trister Gati kiri Lennart Merile.

⁷⁷ Baker, *U.S. Policy Toward the Baltic States*.

⁷⁸ Evans, G., Newnham, J. (1998). *Dictionary of International Relations*. London: Penguin Books.

⁷⁹ VäMA Kirj, t 20-31.08.1991, s 77, kp 26.08.1991. Ernst Jaaksoni kiri Lennart Merile.

Samas võis see juriidiline erisus rahvusvahelises õiguses 1991. aastal kõlada ebaolulisena. Maailma juhtriigi Ameerika poolehoid oli saavutatud – see oli esmatähtis.

Diplomaatia on üks instrumentidest, millega riik oma eesmärgi ja seisukohti teiste riikide suhtes täide viib.⁸⁰ Kuigi Ühendriigid taastasid Eestiga diplomaatilised suhted 2. septembril 1991⁸¹, alustati eesmärkide täideviimist Eesti suhtes juba varem. Ühendriikide sihiks Eesti suunal oli jõuda rahumeelse enesemääramise juurde ja tuua eestlased maailma demokraatlike riikide perre.⁸² Jaanuarisündmuste järel hakkas Baltikum esimest korda saama meditsiiniabi Nõukogude Liidust eraldatult. Nagu jaanuarisündmusi käsitlev alapeatükk selgitab, oli see osa laiemast Ühendriikide poliitikast, mille eesmärk oli luua ametlikke ja vahetumaid sidemeid liiduvabariikidega.⁸³ See andis Eestile võimaluse tihendada läbikäimist Ühendriikide administratsiooniga, kuigi mitte veel sõlmida formaalseid diplomaatilisi suhteid.

Ameerika Ühendriigid olid 1991. aastal loomas eeldusi Eestiga diplomaatiliste suhete taastamiseks. Lisaks uuele otsesemale lävimisele, tõestab seda ka Ameerika-Nõukogude kaubanduslepe, mille Bush 2. augustil kongressi ratifitseerimiseks saatis. Kuigi Nõukogude Liit lõpetas enne eksistentsi, kui lepe Ühendriikidega jõustuda jõudis, on leppes punkte, mis viitavad diplomaatiliste suhete algete loomisele Eestiga. President Bushi pressisekretär tutvustas 6. augustil kaubanduselepet:

„Esiteks, kaubandusstatistilistel eesmärkidel hakkame Baltikumist tulevaidprodukte arvestama eraldi ülejäänud Nõukogude Liidust tulevast kaubast. Teiseks, Ühendriigid pakuvad Balti riikide valitsustele tehnilist abi kaubanduse arenguks, et arendada meie ja Balti riikide vahelisi kaubandussuhteid.”⁸⁴

Hoolimata bilateraalsete suhete arengust Eesti ja Ühendriikide vahel, ei olnud Moskva vastuseisu tõttu veel diplomaatiliste suhete täielik taastamine võimalik. Eestile andis akna taasiseseisvuse väljakuulutamiseks Moskva putšiga kaasnenud segadus, kuid ainuüksi sellest ei piisanud. Ameerika Ühendriikidega diplomaatiliste suhete taastamiseks oli Eestil vaja end Moskvast „lahti haakida“.

---

⁸⁰ Evans, G., Newnham, J., *Dictionary of International Relations*, 128-129.

⁸¹ VäMA Kirj, t 01-09.09.1991, s 3, kp 2.09.1991. Juhan Simonsoni kiri Arnold Rüütelile.

⁸² Bush, H. W. (1991). *Restoration of Diplomatic Relations With the Baltic States. Weekly Cimpilation of Presidential Documents*. 09.09.1991. 1207.

⁸³ Tarnoff, *U.S. Assistance to the Former Soviet Union*, 4.

⁸⁴ Fitzwater, *The U.S.-Soviet Trade Agreement and the Baltics States*.

Nõukogude Liidu keskvõimule vastandudes sai Boris Jeltsinist iseseisvust taotleva Eesti liitlane. Tema samme märgiti ära ka välisministeeriumi 22. augustil Eesti välisesindajatele väljasaadetud kirjas. 1991. aasta augustiks oli Eestil välisesindused, sh infobüroo kattevarjus, lisaks Washingtonile ja New Yorgile ka Riias, Pariisis, Stockholmis, Bonnis, Helsingis, Londonis, Kopenhaagenis ja Moskvas. Järgnev Meri palve saadeti laiali kõigile Eesti esindajatele:

„Top Priority!

Kõigile Eesti esindajatele!

Tutvustage oma välisministeeriumile viivitamatult Jeltsini korraldust ja selgitage, et see põhjustab ilmselt NSV liidu kiire tunnustamise. Korrake, et Eesti peab oluliseks ka teie riigiga kõige kiiremas korras diplomaatilised suhted sisse seada.

Lennart Mere palve”⁸⁵

Pole kindel, millist Jeltsini korraldust Meri siin silmas pidas. Ajaraamistiku arvestades võib oletada, et kiri rääkis Jeltsini korraldusest tunnustada Balti riikide iseseisvust.

3.2 Diplomaatiliste suhete taastamine

23. augusti Los Angeles Times kirjutab: „President Bush survestab Nõukogude president Gorbatšovi võimalust kasutama ja kiirendama muutuste toimumist Nõukogude Liidus.” Bush kutsus Gorbatšovi üles Baltikumile koheselt vabadust andma. Kuigi avalikult üldsõnaline, muutus Bush isiklikus vestluses Gorbatšoviga nõudlikumaks. Samal päev saatis Bush oma Nõukogude ametivennale kirja:

„Ma usun, et see on parim viis edasi liikumiseks, nii sulle kui ka Balti riikidele. (...) Kui sa ei suuda seda 30. augustiks teha, pean ma teada andma Ameerika Ühendriikide kavatsusest alustada läbirääkimisi Balti riikidega, et nendega diplomaatilised suhted sisse seada.”⁸⁶

---

⁸⁵ VäMA Kirj, t 20-31.08.1991, s 36, kp 22.08.1991. Lennart Mere palve.

⁸⁶ Jehl, D., Kempster, N. (1991). *Speed the Pace of Change by Freeing Baltic States, Bush Urges Gorbachev: Foreign relations: Almost nothing would do more to attract American goodwill, the President declares. Gorbachev is described as 'weakened' after coup.* Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-08-23-mn-1047-story.html>. Vaadatud 18.05.2020.

Kongressi surve tunnustamaks Balti riike tuleb esile senaator Slade Gortoni kirjast presidendil 23. augustil, milles nõudis Balti riikide iseseisvuse tunnustamist.⁸⁷ 28. augustil saatsid 16 senaatorit president Bushile kirja, milles nad kutsuvad üles Balti riikidega diplomaatilisi suhteid sisse seadma.⁸⁸

„Nüüd on aeg Ameerika Ühendriikidel laiendada ametlik diplomaatiline tunnustus Balti riikidele. Kõik kolm Balti vabariiki on enda vabaduse välja kuulutanud ja paluvad maailma tunnustust. Nad väärivad tunnustust ja Ameerika Ühendriigid peavad võtma juhtrolli Baltikumi iseseisvuse taastamises. Mitmed riigijuhid, nende hulgas Venemaa president Boris Jeltsin (...), on tunnistanud Balti riikide õigust iseseisvusele. Vabaduse ja õigluse nimel, peame me seisma koos Jeltsini ja Baltikumi inimestega.”

Kuigi Bushi oli surve all (ühelt poolt kongressist, teisalt väiksemate riikide deklaratsioonidest), et Balti riike tunnustada, oli tal kavas Gorbatšovile antud lubadusest kinni pidada. Kui Jeltsini Venemaa tunnustus Balti riikidele saabus 24. augustil, oli Bushile selge, et seda peab tegema ka Ameerika Ühendriigid. Gorbatšovile oli nimelt lubatud, et diplomaatiliste suhete sisseseadmise oodatakse 2. septembrini, mil pidi toimuma Nõukogude Liidu Riiginõukogu istung. Vast loodud Riiginõukogu tuli aga kokku hoopis 6. septembril. Sellest hoolimata tegi Bush avalduse Balti riikide iseseisvuse tunnustamisest 2. septembril, päeval, mil pidi algse plaani järgi saabuma ka Nõukogude Liidu poolne tunnustus:

„Korraldasin täna pressikonverentsi. Tunnustasin Balti riike. Helistasin Eesti ja Läti presidentidele, olles paari päeva eest vestelnud Landsbergisega Leedust. Rääkisin neile, mida me kavatseme teha. Selgitasin, miks oleme sellega mõni päev oodanud. Ma üritasin kasutada Ameerika Ühendriikide mõju ja prestiiži, üritasin mitte käituda demonstratiivselt, mitte ette trügida, vaid julgustada Gorbatšovi Baltikumile vabaduse andmises kiiremini edasi liikuma.”⁸⁹

Sergi Plohhi „Viimane impeerium: Nõukogude Liidu lõpp” toob esile Bushi ja Landsbergise vestluse 31. augustil, mõned päevad enne ametliku avaldust, mil diplomaatiliste suhete

---

⁸⁷ Plokhy, *The Last Empire*, 167.

⁸⁸ VäMA Kirj, t 20-31.08.1991, s 52, kp 23.08.1991. *U.S. Senator's letter to the President*.

⁸⁹ Plokhy, *The Last Empire*, 167.

taastamisest juba selgelt räägitakse.⁹⁰ Samal päeval saabus ka kiri Valgest Majast George H.W.Bushi allkirjaga Arnold Rüütelile:

„Mul on rõõm teatada Ameerika Ühendriikide valmisolekust taastada diplomaatilised suhted Eesti valitsusega. Nagu sa tead, Ameerika Ühendriikide tunnustus Eestile on püsinud vankumatult 1922. aastast. Me ei tunnustanud Eesti vägivaldset liitmist Nõukogude Liiduga ja me oleme uhked, et seisime Eesti inimestega viimase raske 51 jooksul. Seetõttu on mul eriti hea meel, et hiljutised arengud on teinud võimalikuks Eestil taastada enda staatus iseseisva riigina ja meil asuda diplomaate vahetama. Ameerika Ühendriigid jäävad huviga ootama soojade ja vastastikuselt kasulike suhete sisseseadmist meie kahe riigi vahel. (...)

Võtke vastu meie õnnesoovid teile ja kõigile Eesti inimestele ära teenitud vabaduse ja iseseisvuse puhul.”⁹¹

On võimalik väita, et Bushi kiri Rüütelile ja kõne Landsbergisega on tõestuseks Balti riikidega diplomaatiliste suhete sisseseadmisest juba varem, kui 2. septembril, nagu seni arvatud on. Kindlasti vääriks Bushi suhtlus Balti riikide juhtidega 31. augustil pikemat uurimist, kuid käesolev töö järgi on Ameerika Ühendriikide ja Eesti diplomaatiliste suhete taastamise kuupäevaks siiski 2. september 1991. Sellest lähtuvalt võib 31. augusti kirja Rüütelile ja kõne Landsbergisele vaadata kui kinnitust Bushi otsusest 2. septembril kindlasti Balti riikidega diplomaatilised suhted taastada.

Eesti ja Ameerika Ühendriikide diplomaatiliste suhete taastamises omas olulist rolli kongressi tegevus. Samaselt 1991. Aasta esimese poole sündmustele, survestas kongress presidendi administratsiooni võtmaks Balti riikide suhtes sõbralikemaid seisukohti.

---

⁹⁰ Plokhy, *The Last Empire*, 167.

⁹¹ VäMA Kirj, t 01-09.09.1991, s 11-12, kp 31.08.1991. George H.W. Bushi kiri Arnold Rüütelile.

4. Vene vägede väljaviimine Eestist ja Ameerika Ühendriikide roll selles

1991. aasta järel levis endiste idabloki riikide seas kartus, et Venemaa võib territooriumide kaotamise tõttu muutuda revanšistlikuks ning püüda vähemalt osa neist kunagi tagasi saada või vähemalt haarata oma mõjusfääri (nt lähi välismaa kontseptsioonile toetudes)⁹² Selle taustal sai Vene vägede väljaviimisest iseseisvuse taastamise protsessi viimane etapp ning Ameerika Ühendriikide toetus sellele omandas võtmetähtsuse.

4.1 Läbirääkimised Vene vägede väljaviimiseks ja Ameerika Ühendriikide surve

Eesti leidis taasiseseisvumise järgsel perioodil end rahvusvahelises poliitikas võrdlemisi perifeerses rollis. 1993. aastal Eesti suursaadikuks Ameerika Ühendriikides nimetatud Toomas Hendrik Ilves on toonaseid Washingtoni võimukoridore kirjeldanud pigem venesõbralikena:

„Meie esmane ülesanne oli töödelda USA-d Vene vägede väljaviimise küsimuses. Seisukohavõtt maailmas sõltus täielikult USAst, Euroopa riigid joonduvad USA järgi. Kuna Ameerika Ühendriigid kaldusid aeg-ajalt meile ebameeldivasse russofiiliasse, oli see tõsine probleem.”⁹³

Ameeriklased tunnetasid enda uut positsiooni Nõukogude Liidu lagunemisele eelnenud kuudel. 1991. aasta septembri alguses Balti riikide vabadust tähistavas kõnes sidus president Bush (vähemalt retoorikas) Ühendriigid uute riikide püüdlustega, sõnades: „Me tahame oma osa ära teha, me tahame juhtida. Me tahame neid uusi riike aidata.”⁹⁴

Asepresident Quayle täpsustas Ühendriikide positsiooni kuu aega hiljem Hudson Institute'i Baltikumi teemalisel konverentsil:

---

⁹² Lipinsky, J. (2018). *Reception and Historiography of the MRP in (Soviet) Russia – Historians and Their Responsibility. – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies. Vol 6.* Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 27-64.

⁹³ Ilves, T. H. (2003). Washington 1993-1998. – Teine tulemine: Taasiseseisvunud Eesti välisesindused. Tallinn: välisministeerium. 40-49.

⁹⁴ Bush, *Estonia, Latvia and Lithuania Are Free Again.*

„Ma tean, et üks teie viimaseid allesjäänud probleeme Nõukogude Liiduga on Nõukogude väed teie territooriumil teie loata. Nagu te teate, me toetame selle küsimuse kiiret lahendamist.”⁹⁵

Ameeriklaste üldine retoorika proovis samaaegselt anda lootust Eestile, vältides Jeltsini väljavahastamist. Washingtoni saatkonna nõunik Eerik-Niiles Kross on aasta pärast taasiseseisvumist ühes memos kokkuvõtlikult öelnud: „Eesti seisud USA poliitikas on väga halvad”. Peamiseks probleemiks oli Eesti jaoks kujunenud välisminister Bakeri hirm, et Venemaal võib juhtuda midagi pöördelist, mis omakorda ameeriklaste väljavaateid kahjustab. Ida-Euroopas kellegi muu, kui venelaste toetamine, kahjustab jällegi Jeltsini positsiooni.⁹⁶ Võib nentida, et ameeriklased olid Jeltsini Venemaaga langenud sarnasesse valikuteta või väheste valikutega olukorda, nagu Gorbatšovi Nõukogude Liiduga. Samas tasub esile tuua Gorbatšovi-aegset nn Baltikumi erandit. Nõukogu Liidu lagunemisel soostusid ameeriklased sekkuma Balti riikidega seonduvatesse küsimustesse, ülejäänud endiste Nõukogude liiduvabariikide puhul tunnistas Ameerika nende kuulumist Moskva mõjupiirkonda.

Teine lahendust nõudev probleem oli välisministeeriumi poliitika planeerimise osakonna personal. Hüüdnime „7. Korrus“ kandvat poliitika planeerimise osakonda peetakse üheks Ameerika riigiaparaadi olulisemaks institutsiooniks.⁹⁷ Krossi memo järgi on lisaks välisminister Bakerile Eesti suurem mure just poliitika planeerimise osakond. Seda tõendab Krossi kohtumine Ida-Euroopa ja Jugoslaavia osakonna asejuhi Shaun M. Byrnesiga:

„Byrnes'i osakond saadab materjale ja memorandumeid Baltikumi kohta *Policy Planning Stafffile* (ehk 7. korrusele), mis näitavad sageli venelasi halvas valguses. Policy Planning Staff blokeerib need materjalid ja nad ei jõua kunagi Bakeri või Bushi lauale.”⁹⁸

Samas tõdeb üks 1989. aastal avaldatud analüüs, et poliitika planeerimise osakonna ülekaalukas positsiooni Ameerika välispoliitika kujundamisel on nõrgenemas. Teistel institutsioonidel, sh kaitseministeeriumil, on samuti välispoliitilised huvid, mis vajab presidendi administratsiooni tähelepanu.⁹⁹ Eestlaste õnneks oli Ühendriikide

---

⁹⁵ Quayle, D. (1991). *A Tremendous Victory of Self-Liberation*. – *Department of State Dispatch*. 04.11.1991. 813-814.

⁹⁶ Eesti välisministeeriumi arhiiv: Eesti Vabariigi Washingtoni suursaatkonna memod (edaspidi VäMA M), t 10.03-28.11.1992, säiliku number puudub, kp 11.09.1992. Ettekanne kohtumistest Washingtonis.

⁹⁷ Pugliaresi, L., Berliner, D. (1989). *Policy Analysis at the Department of State: The Policy Planning Staff*. – *Journal of Policy Analysis and management*, Vol 8, No 3. Toim Weimer, D. John Wiley & Sons, 379-394.

⁹⁸ VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 11.09.1992. Ettekanne kohtumistest Washingtonis.

⁹⁹ Pugliaresi, L., Berliner, D., *The Policy Planning Staff*, 391.

kaitseministeerium Krossi järgi „märksa toetavam Baltikumi suhtes kui *State Department* [välisministeerium]”. Selle tõestuseks olid varane kaitsekoostöö Eesti ja USA vahel, näiteks eraldasid ühendriigid Eesti ohvitseridele igal aastal kolm kohta Ameerika kõrgemates sõjaväeakadeemiates. Nimelt võimaldas kaitseministeerium iga aasta ühe koha Eesti sõdurile Ühendriikide maaväe (*U.S. Military Academy*), mereväe (*U.S. Naval Academy*) ja õhuvägede akadeemiates (*U.S. Air Force Academy*). Samas, nagu edasine analüüs näitab, ei olnud kaitseministeeriumil piisavalt hoobasid (või vähemalt puudub eestlastel sellekohane teadmine), et USA välispoliitika kurssi 1993. ja 1994. aastal suunata. Sarnaselt eestlaste tegevusele enne taasiseseisvumist, leiti ka peale 1991. aastat kõige rohkem praktilist abi eelkõige kongressist. Tulles tagasi Ameerika välispoliitika arusaamade juurde, tasub esile tuua Krossi memo üht punkti kohtumiselt Byrnesiga:

„Kõik, kaasa arvatud 7. korrus ja Baker, saavad aru, et vägede viibimine Baltikumis on illegaalne, ohtlik ja põhjendamatu ning nad tuleb välja viia. Kuid USA ei taha venelasi liialt pressida, kuna pole selge, millal see muutub Jeltsinile ohtlikuks. Ütles, et kõigile on selge, et Jeltsinit liialt nurka suruda ei saa.”¹⁰⁰

Nagu ülaltoodud Ilvese kirjutised osutavad, oli Eesti ja USA suhetes esimese peamiseks probleemiks osade USA juhtide russofiilsus. Eestlastele andis lootust James A. Bakeri liikumine välisministri kohalt president Bushi kabinetiülemaks. Krossi järgi tulenes see eelkõige 1992. aasta presidendivalimistest, mille jooksul Baker president Bushi tagasivalimise kampaaniat juhtis. Välisminister Jaan Manitski kasutas oma visiidil Washingtoni võimalust Bakeri asetäitjale (vt lisa 1) kohe survet avaldada: „Eestil ja Balti riikidel üldse on vähe lootust seda probleemi [vene vägede kohalolekut] kiiresti lahendada kui kaob või nõrgeneb lääneriikide ning eriti USA surve Venemale.” Kaugemale vaatav lahendus võis olla Bushi kaotus presidendi valimistel. Byrnesi järgi võis Clintoni juhtimise all Ameerika välispoliitika muutuda „baltisõbralikumaks”.¹⁰¹

Clinton võitis 1992. aasta kolmandal novembril toimunud presidendivalimised (vt lisa 1), kuid suuremad baltisõbralikud sammud toimusid juba septembri lõpus ja oktoobri alguses. Välisminister Manitski visiidi käigus kohtuti ka esinduskoja demokraatide liidri ja hilisema välisasjade komisjoni juhi Lee H. Hamiltoniga. Manitski tõstatas kohtumisel plaani siduda Ühendriikide Venemaale antav abiraha Balti riikidest vägede väljaviimisega. Hamilton kinnitas Manitskile, et kongress on selles küsimuses kindlalt Baltikumi poolel, lubades

¹⁰⁰ VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 11.09.1992. Ettekanne kohtumistest Washingtonis.

¹⁰¹ VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 17.09.1992. Minister Jaan Manitski visiit Washingtoni.

„Venemaa abistamisega seoses Balti riike silmas pidada”. Eestlastele oli selgeks saanud, et peamine lootus saada USAlt toetust Venemaaga tegelemisel, oli siduda Venemaale antav majandusabi vägede väljaviimisega.¹⁰²

4.2 Ameerika Ühendriikide Kongressi rollist Eesti iseseisvuse taastamisel ja Vene vägede väljaviimisel

Kongressman Hamiltoni kirjeldus kindlalt Baltikumi poolel olevast kongressist ei olnud ainuüksi retoorika. 1992. aasta esimeses pooles alustas kongress tööd kahe eelnõuga, mis Baltikumi Vene vägedest vabanemisel aitaksid. Esindajate kojast sai alguse 1993. rahandusaastal antavat välisabi reguleeriv seadus (*Foreign Operations, Export Financing, and Related Programs Appropriations Act*)¹⁰³ ning senat alustas Venemaale antava abiprogrammi (*Freedom for Russia and Emerging Eurasian Democracies and Open Markets Support Act of 1992*)¹⁰⁴ menetlemist. Viimasest alustades, väärrib esiletoomist seaduse sektsioon 202, mis sätestab juhud, mil abi ei anta. Selle sektsiooni alapunkt viis ütleb:

„President ei anna abi juhul, kui Venemaa valitsus pole teinud silmnähtavaid samme eemaldamiseks Vene või SRÜ vägesid Eesti, Läti ja Leedu territooriumilt; kui ei ole ülesse näidanud tahet kõneluste alustamiseks.”¹⁰⁵

Eesti saatkonna nõunik Kross tõi esile asjaolu, et presidendi administratsioon oli niivõrd otsekohe sõnastuse vastu, kuid kongress võttis eelnõu sellegi poolest vastu.¹⁰⁶ See kinnitab veel kord teises peatükis toodud teesi, mille järgi Balti riike soosiv hoiak jõudis USA tippoliitikasse eelkõige läbi kongressi. Nagu Toomas Hendrik Ilves tagasivaates „Teine tulemine“ kirjutab, sai majandusabi sidumine vägede väljaviimisega teoks tänu Washingtoni saatkonna survele kongressmanidele.¹⁰⁷ Kui president Bush seadused oktoobris välja kuulutas, kommenteeris Eesti saatkond Washingtonis neid järgmiselt:

---

¹⁰² VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 17.09.1992. Minister Jaan Manitski visiit Washingtoni.

¹⁰³ H.R.5368 - *Foreign Operations, Export Financing, and Related Programs Appropriations Act*. (10.06.1992). 102nd Congress (1991-1992). <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/5368>. Vaadatud 18.05.2020.

¹⁰⁴ S.2532 - *Freedom for Russia and Emerging Eurasian Democracies and Open Markets Support Act of 1992*. (07.04.1992). 102nd Congress (1991-1992). <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-bill/2532>. Vaadatud 18.05.2020.

¹⁰⁵ Samas.

¹⁰⁶ VäMA M, t 10.03.28.11.1992, kp 25.09.1992. Memorandum: Kongress. Venemaa abistamine ja Balti riigid.

¹⁰⁷ Ilves, Washington 1993-1998, 45.

„Mõlemad määrused seovad Venemaale antava abi märkimisväärse edasiminekuga vägede väljaviimisel Eestist, Lätist ja Leedust, ajakava kokku seadmisega vägede väljaviimiseks ning muude sammudega Balti riikide suveräänsust rikkuva sõjalise tegevuse lõpetamiseks.”¹⁰⁸

Kongressi eelnõude tähtsuse hindamiseks tasub neid võrrelda paralleelselt toimunud Eesti tegevusega ÜRO-s. Nagu kirjutab 1992. aasta neljanda oktoobri New York Timesis ilmunud loo pealkiri „3 Balti riiki paluvad ÜRO abi, et väed välja viia”, esitasid Balti riigid ühisavalduse ÜRO peaassambleele, eesmärgiga kiirendada Vene vägedest vabanemist.¹⁰⁹ ÜROle esitatud avaldusel puudus aga võrreldes kongressi eelnõudega reaalpoliitiline mõju. Washingtoni kuuenda oktoobri memo kirjeldab Vene poole reaktsioone järgmiselt:

„Seoses vägede resolutsiooni arutamisega ÜRO-s kurtis hr Granovski Vene esindusest, et tühja sest [ÜRO] resolutsioonist, neid huvitab tõsiselt raha ja näed mida kongress nüüd tegi. Nii et mingi poliitiline tähendus kongress tegevusel siiski on.”¹¹⁰

4.3 Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete soojenemine Clintoni ajal

1992. aasta teises pooles tõstis Vene poliitilise eliidi ja akadeemikute seas pead üleüldine tahtmine täide viia „enesekindlamat” välispoliitikat.¹¹¹ Ajakirjanikega kõneledes seob president Jeltsin vägede lahkumine Balti riikidest sealse venelaste inimõiguste küsimusega ning asepresident Rutskoi ähvardab BBCle antud intervjuus Balti riike majandussaktsioonidega, kui neis elavatele venelaste koheselt kodakondsust ei anta.¹¹² 19. oktoobril peatab Jeltsin dekreediga vägede väljaviimise protsessi.¹¹³ Eesti saatkond Washintonis on seda otsust kirjeldanud:

„Jeltsini samm tundub olevat eeskätt populistlik, olles silmitsi Rahvasaadikute kongressi ohuga ja ägeneva survega tsentril, peab Jeltsin ilmselt vajalikuks: 1. Üritada näidata jõudu; 2. Retooritseda Venemaa suurriikluse ja venelaste huvide kaitse üle.

¹⁰⁸ VäMA M, t 10.03.28.11.1992, kp 12.10.1992. USA Kongressi otsused Venemaale 1993. rahandusaastal antava abi kohta ning vägede väljaviimine Baltikumist.

¹⁰⁹ Faison, S. (1992). *3 Baltic Nations Ask U.N. to Help Get Troops Out*. The New York Times. <https://www.nytimes.com/1992/10/04/world/3-baltic-nations-ask-un-to-help-get-troops-out.html>. Vaadatud 18.05.2020.

¹¹⁰ VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 07.10.1992. 1993. rahandusaastal USA poolt Venemaale antav abi.

¹¹¹ Aldred, K., Smith, M. (1999). *Superpowers in the Post-Cold War Era*. London: MacMillan press.

¹¹² VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 29.10.1992. Eerik Krossi kiri Riina Kionkale.

¹¹³ VäMA Kirj, t 01.06-31.07.1993, s 2-6, kp 01.06.1993. *Amendment regarding the withdrawal of foreign troops from Estonia*.

(...) On selge, et Jeltsini mure ei ole praegu venelaste raske saatus mujal maailmas, vaid võimulpüsimine.”

Jeltsini motiividest hoolimata oli tegemist väljaviimise protsessi peatumisega, mille taas käivitamiseks toetus Eesti jällegi ameeriklastele.

1993. aasta alguses astus ametisse uus Ameerika Ühendriikide president Bill Clinton. Temaga koos saabusid välisministeeriumi minister Warren Christopher ning tema asetäitja Strobe Talbott. Moskva muutlikku meelsust arvestades oli Eestile uue USA administratsiooniga läbisaamine äärmiselt oluline. Uute juhtide kohta maad kuulates tähendas saatkonna nõunik Kross:

„Christopheri üks põhimõtteid olevat majandusliku stimuleerimise ja koostöö abil demokraatia kaitsmise idee. Sellest tulenevalt ei poolda ta ilmselt eriti majandussanktsioone näiteks Hiina või Venemaa vastu. See puudutab meid ilmselt vägede väljaviimise ja Venemaa abistamise sidumise osas.”¹¹⁴

Järgnevalt sai Eesti ja USA vaheliste suhete eesmärgiks säilitada kongressis saavutatud töövõidud, nagu abi andmist reguleerivad aktid. Mõlemad seadused sätestasid presidendi õiguse nendest mööda minna (*presidential waiver*). Kui nende klauslite olemasolu valmistas eestlastele muret juba nende loomisel,¹¹⁵ siis nüüd tuli seista selle eest, et ameeriklased ei läheks venelastega kokkuleppe teed, mis ohverdanuks Balti riigid. Selles kontekstis omandas uue tähtsuse minister Jüri Luige visiit Washingtoni ja välisministri asetäitja Strobe Talbotti visiit Tallinnasse. 10. märtsi memorandum nõunik Krossi käigust välisministeeriumi kirjutab:

„Luige võimalikku visiiti peeti kasulikuks. Kuna USA pool ennustab meile suveks suuri raskusi vägede väljaviimisel. Omavahelises vestluses kardetakse, et Jeltsinil pole poliitilist jõudu just viimast paari tuhandet sõdurit vaikselt välja viia.”¹¹⁶

Veel kasulikumaks kujunes Strobe Talbotti visiit. Kuulduste järgi ei läinud Talbottile Balti riigid korda ning 1993. aasta alguses peeti teda välisministeeriumi mõjukamaks kui välisministrit ennast.¹¹⁷ Kui Toomas Hendrik Ilves 1993. aasta mais Washingtoni saabus, kuulis ta äsja Tallinnast saabunud “ootamatult Eestit kiitvat” Talbotti ettekannet:

---

¹¹⁴ VäMA M, t 07.01-30.12.1992, kp 07.01.1993. Eerik Krossi kiri Tiiu Pohlile.

¹¹⁵ VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 06.10.1992. Venemaa abistamisega seotud seaduseelnõud Kongressis.

¹¹⁶ VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 27.04.1993. Huvitavat riigidepartemangust ja mujalt ehk mida ma läinud nädal tegin.

¹¹⁷ Samas.

„Tundub, et Talbotti kohtumisi Tallinnas, eriti venelastega, saab pidada viimase aasta Eesti-USA suhete suurimaks võiduks: inimõiguste teema ei veena enam ka meie vastaseid Clintoni administratsioonis ning Eesti majandusareng on lõpuks ka kõrgemate ametnike tähelepanu pälvinud.”¹¹⁸

Eesti-USA suhete soojenemise foonil polnud muutunud olukord Venemaaga. Raport väljaviimise käigust juunis 1993 annab ülevaate stagneerunud protsessist:

„Vägede väljaviimise protsess on jätkuvalt seotud teatavate inimõiguste rikkumiste süüdistustega ja nõudmistega anda sõjaväelastele Eesti kodakondsus koos sotsiaalhoolekande õigustega Eesti riigi kulul – nii oleks vägede kohalolek tagatud.“¹¹⁹

Eesti lootuseks oli Venemaale antav USA abiraha, mille kätte saamiseks tuli Moskvale Balti riikidega kokkuleppele jõuda. Samas takerdus septembris järjekordne Eesti-Vene läbirääkimiste katse ning endiselt puudus vägede väljaviimise graafik ja lõplik tähtaeg.¹²⁰ Kui välisministeeriumi kantsler Alar Olljum oma Washingtoni visiidil ameeriklastele peatunud väljaviimise protsessist ettekande pidas, olid Ühendriikide esindajad siiski optimistlikult meelestatud:

„Vägede väljaviimise käiku kommenteerides esitas Gerth [Thomas Gerth, välisministeeriumi Ida-Euroopa büroo asedirektor] üllatavalt optimistlikku nägemust. Kinnitas, et meil ei maksa muretseda Vene ähvardavate avalduste pärast, sest need on loomulikult vaid *“for domestic consumption”*. Arvas, et väed lahkuvad niikuinii ja tõenäoliselt õigeaks ajaks, mis USA administratsioon meelest on oktoobris või vähemalt selle aasta lõpuks. Nimetas, et tema informatsiooni kohaselt kirjutavad venelased siiski mingitele lepingutele peagi alla.”¹²¹

---

¹¹⁸ VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 24.05.1993. Washingtoni saatkonna aruanne.

¹¹⁹ VäMA Kirj, t 01.06-31.07.1993, s 2-6, kp 01.06.1993. *Amendment regarding the withdrawal of foreign troops from Estonia.*

¹²⁰ VäMA Kirj, t 09-30.09.1993, s 47, kp 15.09.1993. Jüri Luige kiri Kalev Stoicescule.

¹²¹ VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 16.09.1993. Kantsler Alar Olljumi kohtumised *State Departmentis* ja Pentagonis.

1993. aasta septembri lõpus toimus Washingtonis kolme Balti riigi presidentide kohtumine Bill Clintoniga, kus Ühendriigid esitasid Baltikumile kolm peamist sõnumit:

1. Kinnitas Clinton ameeriklaste poolehoidu vägede väljaviimisele;
2. Teatas, et on kohtumistel president Jeltsini, peaminister Tsernomõrdini, välisminister Kozõrevi ja kaitseminister Gratšoviga pannud rõhku ja tuletanud meelde selle küsimuse lahendamise olulistust;
3. USA administratsioon on lubanud abistada vene vägede ümberasustamist 160 miljoni dollariga.¹²²

Kuivõrd riigijuhtide kohtumised jäid pigem üldsõnalisteks, siis suursaadik Ilvese kohtumisel USA riikliku julgeoleku nõukogu (*U.S. National Security Council*) ametniku Nicholas Burnsiga selgines Ühendriikide Balti-poliitika:

„Me ei soovi Balti riike käsitleda samal viisil kui Moldovat ega mõnd teist endist NSV Liidu piirkonda. See tuleneb mittetunnustamise poliitikast ja seepärast on Ühendriigid ka Venemaaga Balti küsimuses oluliselt karmimad.”¹²³

See märgib Gorbatšovi-aegse nn Baltikumi erandi poliitika naasmist USA-Vene suhetesse. Suursaadik Ilvese järgi tähendab see omakorda suurriikide vastastikust mõjupiirkondade tunnustamist (*sphere of influence*):

„USA on taastanud *Baltic exceptionalism*, st et ta on valmis meie eest (väikesi) samme astuma. St et ta on nagu Bakeri ajal otsustanud ülejäänute SRÜ riikide puhul valmis taluma märksa suuremat vene sekkumist, ehk teisiti USA nõustub lähi välismaa ehk Monroeski doktriiniga va Baltikumi puhul”¹²⁴

Eesti tähtsuse tõus Ühendriikide silmis oli kindlasti kõiki asjaolusid arvestades Eesti poolt soovitatav areng, kuid murettekitav oli maailma suurriikide vahel ära jagamine. Ajalooliselt ei ole Eesti sellistest kokkulepetest võitnud ning ka nüüd tegi see Eesti välispoliitika kujundajad valvsaks.

---

¹²² VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 30.09.1993. Kiiraruanne Eesti olukorrast USAs.

¹²³ Samas.

¹²⁴ VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 30.09.1993. Kiiraruanne Eesti olukorrast USAs.

1992. aasta teisel poolel võis täheldada eestlaste lootust, et Clintoni võidu korral presidendivalimistel muutub Ühendriikide välispoliitika Balti riikide suhtes sõbralikumaks.¹²⁵ Kohtudes aasta aega hiljem kongresmeni Richard Durbiniga täheldas suursaadik Ilves:

„Huvitavaim seik oli aga vast see, et kui ma ütlesin, et tundub ka administratsioon on seda küsimust [vägede väljaviimist] märksa tõsisemalt hakanud võtma, ütles Durbin, et jah mul tundub ka nii: ma kunagi ei tea kas presidendi vastused mu kirjale on ta enda poolt alla kirjutatud ja tõenäoliselt enamasti polegi, ent kui ma äsja kirjutasin talle vajadusest väed kiiresti välja viia kirjutas ta käsitsi kirja lõppu, et see tõe poolest on üks tema välispoliitilisi prioriteete.”¹²⁶

Seda toonitas ka president Clinton kohtumisel Vene välisminister Kozõreviga:

„Vägede väljaviimine on USA jaoks prioriteetne probleem ja sinu ülesandeks on seda protsessi kiirendada. Vägede väljaviimise küsimus on administratsioon, kongressi ja Ameerika rahva jaoks oluline.“¹²⁷

Eesti saavutatud enneolematu tähtsus USA välispoliitikas on ehk võrreldav vaid 1991. aasta 20. augusti-aegsete sündmustega, kui terve maailma pilgud olid pööratud Nõukogude Liidu lagunemisele. Vene vägede väljaviimisel tekkis olukord, kus Eesti ja Ameerika Ühendriigid omasid selget vastastikust mõju teineteise saatusele. Ühelt poolt oli Eesti jaoks oluline riigi lõplik iseseisvumine Moskva kontrolli alt ning Ühendriikide jaoks oli see võimalus kindlustada enda koht maailma ainukese ülijõuna uues külma sõja järgses maailmas. Baltikumi küsimuse lahendamine kujutas endast proovikivi, mis enda autoriteedi kehtestamiseks oli vaja ületada. Vast leitud mõju tuli Eestil eesmärkide edendamiseks ära kasutada. Eesti eesmärgile vabaneda Vene vägedest aitas otseselt kaasa venelaste panemine halba valgusesse Ühendriikide ees. Ilvese annab Washingtoni saatkonnast välisministeeriumile käitumisjuhise, mis aitaks Eesti eesmärke täide viia:

„Kui soovime, et venelaste peedistamine õnnestuks, on vaja OPERATIIVSET INFORMATSIOONI. Kui me (...) seletasime, et informatsioon Vene kohta on välis saatkondade valuuta, siis nüüd on tekkinud olukord, kus see informatsioon pole ainult kasulik, aga saab otsustavalt mõjutada USA jt riikide välispoliitilist käitumist. Kui me

---

¹²⁵ VäMA M, t 10.03-28.11.1992, kp 11.08.1992. Ettekanne kohtumistest Washingtonis.

¹²⁶ VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 30.09.1993. Kiiraruanne Eesti olukorrast USAs.

¹²⁷ Shaun M. Byrnesi järgi võis Clintoni juhtimise all Ameerika välispoliitika muutuda “baltisõbralikumaks”. Samas.

saaksime teada mida venelased teevad, mida nad meile ütlevad, siis saame meie siin oluliselt mõjutada USA käitumist.”¹²⁸

4.4 Vene vägede lahkumise viimane vaatus

	Vene sõjaväe kontrolli all (01.07.1992)	Eesti võimudele üle antud (01.10.1993)	Vene sõjaväe kontrolli all (01.10.1993)
Sõjaväe baaside arv	160	130	30 (19%)
Kruntide arv	505	273	232 (46%)
Kogupindala (km ²)	851	703	148 (17,5%)

Tabel 1. Vene vägede väljaviimise *de facto* andmed 1993. a 1. oktoobri seisuga.¹²⁹

Ilves teatab 1993. aasta lõpus ameeriklastele, et Eesti on võtnud vastu Venemaa vägede lahkumise lõpptähtaja pakkumise 31. august 1994. Kohtumisel Nicholas Burnsigi Riiklikus Julgeolekunõukogus saab Eesti otsus kiita ning ameeriklased näitavad märke eestlaste selja taha koondumisest. Ilves on 1993. aasta lõpus kirjutanud memos Burnsi tsiteerinud:

„Vene vägede väljaviimine pidi niikuinii olema *“top priority item”* Clintoni Moskva sõidu ajal, kus BC pidi ütleva veel kord Jeltsinile, et „ole hea ja vii need seal kiiresti välja” ent nüüd et eestlased on üles näidanud sellist paindlikust ja head tahet, saab see olema veelgi tähtsam sõnum USA silmis.”¹³⁰

Eestist Vene vägede väljaviimise küsimus jätkas domineerimist üldiste Eesti-USA suhete üle. 1994. aasta aprillis toimunud kohtumisel peaminister Laari ja Ameerika asepresident Al Gore'i vahel toonitasid ameeriklased veel oma poolehoidu:

¹²⁸ VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 30.09.1993. Kiiraruanne Eesti olukorrast USAs.

¹²⁹ Tabeli 1 andmed väljendavad sõjaväe baaside reaalsel olukorda. Mitmed baasid on Vene vägede poolt maha jäetud, kuid üleandmise dokumentatsioon pole lõpule viidud.

VäMA Kirj, t 01-25.10.1993, s 1-3, kp 01.10.1993. *Report on the withdrawal of Russian Military Forces from Estonia as of October 1, 1993.*

¹³⁰ VäMA M, t 07.01-30.12.1993, kp 30.12.1993. Vägede väljaviimise arutelu NSC staabiga.

„Me teeme omapoolt kõik, et vene väed lahkuksid augusti lõpuks. Meil on võimalus anda osa 190-st miljonist USD, mis eraldatud Vene sõjaväelaste repatrieerimiseks, Eesti käsutusse.”¹³¹

10. juulil Napolis toimunud Clintoni ja Jeltsini vahelisel kohtumisel on põhiliseks teemaks Eestist Vene vägede väljaviimise küsimus. Clinton argumenteeris kohtumistel eestlaste kasuks, tuues esile Eesti-poolseid kompromisse. Clinton ärgitas Jeltsinit Meriga kohtuma, öeldes:

„President Meri on palunud edastada kirja, milles väljendab oma head tahet probleemi lahendada ja näitab selgelt, et Eesti on elamislubade osas teinud kompromisse ja tulnud üsnagi palju Teile vastu. Meri on valmis kohtuma Jeltsiniga. Jeltsin peaks isiklikult selle probleemiga tegelema hakka, et baltid näivad üldse rohkem uskuvat Jeltsini juhtimist.”¹³²

Jeltsin nõustus Meriga kohtuma, kuid toonitas, et 31. augusti tähtaeg vägede lahkumisest kehtib Saksamaale ja Lätile, aga mitte ilmtingimata Eestile. Ameeriklaste kannustusel kutsus Jeltsin president Meri juuli lõpus Moskvasse vägede väljaviimise küsimustes läbi rääkima. Moskvast 26. juulil nn juulilepete (Vene vägede Eestist väljaviimise leping, kokkulepe sõjaväepensionäride sotsiaalsete garantiide andmisest ja akt, mis reguleeris Paldiski tuumaseadmete demonteerimist) käigus leppisid Meri ja Jeltsin kokku vene vägede lahkumise Eestist. Kuigi Eestis ja Venemaal jätkus diskussioon vägede lahkumise üle nii parlamendis kui ka laiemas avalikkuses pikki aastaid, siis ameeriklaste jaoks oli vägede 31. augustil lahkumine asja lõpp-punkt. Kuigi mõnedes punktides Eesti-USA suhetes säilib diskussioon vägede lahkumise üle (näiteks Pakri poolsaare tuumareaktorite küsimus), siis Eesti olulisel Ameerika välispoliitikas langes järsult. Kui Kross kohtub augustis, veel nädal aega enne vägede lahkumist, uue Balti lauäulemaga välisministeeriumis, selgub Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete uus reaalsus:

„Ennustas meile musta tulevikku Washingtoni bürokraatias. Arvas, et peale vägede väljaviimist ei ole Eesti enam enamikule poliitiliste tegijatele Washingtonis huvitav.”¹³³

---

¹³¹ VäMA M, t 01.01-30.06.1994, kp 19.04.1993. Memo Mart Laari kohtumisest Al Gore-iga.

¹³² VäMA M, t 08.07-12.12, kp 11.07.1994. Lühikokkuvõtte kohtumisest NSCs.

¹³³ VäMA M, t 08.07-12.12, kp 11.07.1994. Lühikokkuvõtte kohtumisest NSCs.

Vägede väljaviimise küsimuse olulisust Ameerika Ühendriikide jaoks märgib ka puhtalt inimesed, kes sellega tegelesid. Kui harikult olid Eesti kontaktideks kongresmanid või välisministeeriumi lauaametnikud, siis 1994. aastal kohtuti mitmeid kordi ka Ühendriikide riikliku julgeoleku nõukogu ametnikega. Riiklik julgeoleku nõukogu liikmed ja nõunikud moodustavad Ameerika Ühendriikide välispoliitiliste otsuste tegemise tuumiku ja olulisemad välispoliitilised langetatakse just seal. Vene vägede lahkumise järel 31. augustil ei oma Eestit puudutavad küsimused Ühendriikide jaoks enam nii kõrget tähtsust ja Eesti positsioon Ameerika võimukoridorides algust marginaliseerumist.

1992-1994 võib täheldada selgelt Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete soojenemist. Säilisid eelnevatel aastatel USAle suunatud suhetes Eestile edu toonud toetajad kongressis, Balti riikide toetuseks vastu võetud seaduste näitel võib näha ka selle toetajate baasi suurenemist. Ameerika Ühendriikide välispoliitika tegi Clintoni presidendiks saamisel läbi teatava avanemise, mille käigus muututi ka sõbralikumaks Balti riikide suhtes. Sellele lisaks tõi Eesti ameeriklaste silmis heasse valgusesse Eesti valmidus kompromissideks ja järeleandmisteks suhetes Venemaaga ning venelaste endi kahepalgelisus Ameerikaga suheldes.

Kokkuvõte

Kuigi pisike liiduvabariiklik välisministeerium oli tegutsenud ka ENSV ajal, võib uue Eesti välispoliitika alguseks lugeda 1990. aasta algust, mil välisminister Lennart Meri juhtimisel kujundati ENSV välisministeerium ümber Eesti Vabariigi välisministeeriumiks. Wellesi deklaratsioon Balti riikide anneksiooni mittetunnustamisest sai okupeeritud Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete alustalaks. Mittetunnustamise poliitika jätkus 1991. aasta jaanuarisündmuste ajal, kui Nõukogude Liidu keskvõim püüdis tasalülitada Balti riikide püüdlused iseseisvuse suunas. Kuigi esimesed Eestit, Lätit ja Leedut toetavad avaldused tulid Ühendriikide president Bushilt ja välisminister Bakerilt, on 1991. aasta alguses olulisim roll Nõukogude keskvõimu tegevuse taunimises Ühendriikide kongressil. Ameerikas oli Baltikumi küsimus 1991. aasta alguses parteide-ülene küsimus, mis saavutas oma senise aktuaalsuse tipu jaanuaris. Ühendriikide seadusandjate suurim samm Balti riikide toetamiseks oli president Bushi ärgitamine Nõukogude Liidule sanktsioonide kehtestamiseks.

Sanktsioonide küsimus tõusis uuesti päevakorda 1991. aasta teises pooles, mil Nõukogude Liidu keskvõimu surve all kannatav Eesti pöördus mitmeid kordi Ameerika Ühendriikide poole. Kui 1990. aastal sai USA Ida-Euroopa välispoliitika defineerivaks küsimuseks Moskvale antav abi, siis Eesti, Läti ja Leedu saavutasid 1991. aastal olulise võidu antava abi korralduses. Nimelt kujunes Eesti eesmärgiks saada Ameerika Ühendriikidelt abi otse, mitte läbi Moskva. Ühendriikide otsus 1991. aasta veebruaris anda Balti riikidele vahetut meditsiiniabi on osa Ühendriikide 1991. aasta laiemast poliitikast, mis otsis ametlike otseseid sidemeid Nõukogude liiduvabariikidega. Enne taasiseseisvumist on tähelepanuväärne Balti riikide lobitöö tulemusel leitud mitmed liitlased Ühendriikide senatis ja esindajate kojas. Pidevalt kongressi poolt survestatud Bushi administratsioon oli omakorda saanud 1991. aastal Gorbatšovi teataval määral Ühendriikide survele alluma.

1991. aasta 20. augustil taasiseseisvunud Eesti suureks lähiajalaseks eesmärgiks oli Ameerika Ühendriikide diplomaatiliste suhete taastamine. Augustiputši segaduste ajal oli Washingtonil raske mõista, kes Nõukogude Liidus tegeliku võimu omab. Kuna senine Ühendriikide Ida-Euroopa poliitika oli olnud Gorabstšovist lähtuv, tuli Eestil diplomaatiliste suhete taastamiseks oodata Ameerika-Nõukogude kokkulepet. Olles samal ajal kongressi surve all, nõudis George H. W. Bush avalikult Gorbatšovilt Baltikumile vabaduse andmist. Samas pidas president Bush oma Nõukogude ametivennale antud lubadust taastada Eesti, Läti ja Leeduga diplomaatilised suhted mitte enne 1991. aasta 2. septembrit. Edasise uurimise alla võib

kuuluda Bushi 31. augusti kiri Rüütelile ja kõne Landsbergisele, kus diplomaatiliste suhete sisseeadmise kavatsusest selgelt teatati.

Eesti täieliku iseseisvumise taastamiseks oli vajalik Vene vägede lahkumine. President Bushi administratsioon ja välisministeeriumi juhid olid aga eelkõige keskendunud Jeltsiniga heade suhete säilitamisele. Eesti suhted Ameerika Ühendriikidega hakkasid soojenema Bill Clintoni presidendiks olemise ajal. Jätkuvalt oli Balti riike toetamas kongress, mille vastuvõetud seaduste kohaselt võis Ameerika Venemaale abi anda ainult siis, kui Eestist, Lätist ja Leedust olid lahkunud Vene väed. Presidendi administratsiooniga suhete olulise soojenemise üheks punktiks võib lugeda esialgu Baltikumi suhtes umbuskliku Strobe Talbotti visiiti Tallinnase. Talbotti mõjukas positsiooni Clintoni administratsiooni sees tähendas, et tema uus positiivne suhtumine Eestisse levis ka laiemas otsustajate ringis. Järgnevalt survestas Clintoni administratsioon Moskvat pidevalt Baltikumist vägesid välja viibima.

Nõukogude Liiduga liidetud Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete lähtepunkt oli anneksiooni mittetunnustamise poliitika. Iseseisvuse taastamise järel kujuneb lähtekoht ümber ning Ameerika Ida-Euroopa välispoliitika on eelkõige Mihhail Gorbatšovist ja hilisemalt Boriss Jeltsinist lähtuv. Veel okupeeritud Eesti ja Ameerika ühendriikide suhete sõlmküsimus on eelkõige solidaarsuse näitamine Moskva surve all kannatava liiduvabariigi suhtes. Vastu meetmena Balti liiduvabariikide otse abi andmine kujundas Eesti ja Ühendriikide suhteid vahetumaks. Taasiseseisvumise järel ei muutu koheselt Eesti ja Ühendriikide suhete lähtepunkt, selleks jäi endiselt Ameerika soov kooskõlastada kõik oluline Moskvaga. Samas võib öelda, et taasiseseisvumise järel muutub Ameerika Ühendriikide välispoliitika ajas Eestit soosivamaks. Selle põhjuseks võib lugeda: tugeva toetajate baasi säilitamine kongressis ja selle teatav suurenemine; Ühendriikide välispoliitika muutumine üldiselt avatumaks ja Baltisõbralikumaks Bill Clintoni ametiajal; Eesti valmisolek olla paindlik, teha järeleandmisi ning minna Venemaaga mitmetes küsimustes kompromissi teed; Vene tippjuhtide ja diplomaatide valelikud esinemised Ühendriikide ees, mis omakorda panid Eesti paremasse valgusesse.

Täidab sissejuhatuses seatud eesmärgid. Teemaatilist arhiivimaterjali leidub välisministeeriumi arhiivis niivõrd palju, et ühe bakalaureusetöö raames ei saa teha lõplikke järeldusi Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete kujunemisloost, sõlmküsimustest ja muutumisest ajas. Samas on käesolev töö siiski sel alal esimene, mistõttu pakub kindlasti ainet tulevasteks töödeks Eesti ja Ameerika Ühendriikide suhete osas.

Kindlasti on tegemist valdkonnaga, mille edasi uurimisel saaks anda lisandväärtust ka laiemale taasiseseisvunud Eesti välispoliitika mõtestamisele. Seda eelkõige võttes arvesse Ameerika Ühendriikide domineerivat positsiooni rahvusvahelises poliitikas. Võimalik on käsitleda vägede lahkumise järel peamiseks Eesti-USA koostöö punktiks tõusnud sõjalise koostöö formaate uurida sama perioodi teisi Ameerika Ühendriike ja Eesti suhete aspekte, sealhulgas võrreldes Läti ja Leedu USA-poliitikaga, tuua sisse majandus- ja/või kultuuripoliitilise aspekte.

Kirjandus

Arhiivimaterjalid

Eesti välisministeeriumi arhiiv: Kirjavahetus välisministeeriumi töö organiseerimise, Eesti vabariigi iseseisvuse tunnustamise ja diplomaatiliste suhete sõlmimise küsimustes.

Eesti välisministeeriumi arhiiv: Eesti Vabariigi Washingtoni suursaatkonna memod.

Raamatud

Aldred, K., Smith, M. (1999). *Superpowers in the Post-Cold War Era*. London: MacMillan press.

Bacevich, A. (2002). *American Empire: The realities and consequences of U.S. diplomacy*. Harvard University Press.

Matlock, J. (1995). *Autopsy on an Empire: The American Ambassador's Account of the Collapse of the Soviet Union*. New York: Random House.

Plokhly, S. (2014). *The Last Empire: The Final Days of the Soviet Union*. Basic Books.

Kogumikes ilmunud artiklid ja peatükid

Arens, O. (2016). *United States policy toward Estonia and the Baltic states 1918–1920 and 1989–1991*. – Ajalooline Ajakiri. Nr 3/4. Tartu Ülikool, 347-368.

Deksnis, E. (2018). *The Baltic Diaspora and Restoration of Baltic Independence – the Latvian Contribution*. – *The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies. Vol 6*. Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 207- 237.

Enge, J. (2018). *Why Soviet Coercive Use of Force in the Baltic Republics Failed in 1990-1991 and Led to the End of the Soviet Union*. – *The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies, Vol 6*. Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 269-291.

Hiden, J. (2009). *The origin of the US nonrecognition policy of the Soviet annexation of the Baltic states*. – *The Baltic Question During the Cold War. Toim Hiden, J., Made, V., Smith, D. J.* Oxon: Routledge, 33-44.

Ilves, T. H. (2003). *Washington 1993-1998*. – *Teine tulemine: Taasiseseisvunud Eesti välisesindused*. Tallinn: välisministeerium. 40-49.

Lipinsky, J. (2018). *Reception and Historiography of the MRP in (Soviet) Russia – Historians and Their Responsibility. – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies. Vol 6.* Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 27-64.

Piirimäe, K. (2018). *Estonia, Latvia, and Lithuania at the End of the USSR. – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies, Vol 6.* Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 9-25.

Piirimäe, K. (2018). *Gorbachev's "Last Trench Line". – The Baltic States and the End of the Cold War. Tartu Historical Studies. Vol 6.* Toim Piirimäe, K., Mertelsmann, O. Berliin: Peter Lang, 293-315.

Pugliaresi, L., Berliner, D. (1989). *Policy Analysis at the Department of State: The Policy Planning Staff. – Journal of Policy Analysis and management, Vol 8, No 3.* Toim Weimer, D. John Wiley & Sons, 379-394.

Periodikas ilmunud artiklid

Brand, D. (1988). *Soviet Union Vision of Horror.* Time. <http://content.time.com/time/subscriber/printout/0,8816,956602,00.html>. Vaadatud 18.05.2020.

Faison, S. (1992). *3 Baltic Nations Ask U.N. to Help Get Troops Out.* The New York Times. <https://www.nytimes.com/1992/10/04/world/3-baltic-nations-ask-un-to-help-get-troops-out.html>. Vaadatud 18.05.2020.

Jehl, D., Kempster, N. (1991). *Speed the Pace of Change by Freeing Baltic States, Bush Urges Gorbachev: Foreign relations: Almost nothing would do more to attract American goodwill, the President declares. Gorbachev is described as 'weakened' after coup.* Los Angeles Times. <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1991-08-23-mn-1047-story.html>. Vaadatud 18.05.2020.

Kelam, M. (2016). *The Role of the United States in the Restoration of Estonia's Independence.* Diplomaatia. <https://icds.ee/the-role-of-the-united-states-in-the-restoration-of-estonias-independence/>. Vaadatud 18.05.2020.

Molotsky, I. (1988). *Soviets Accept U.S. Aid for First Time Since 40's.* The New York Times. <https://www.nytimes.com/1988/12/10/world/soviets-accept-us-aid-for-first-time-since-40-s.html>. Vaadatud 18.05.2020.

Õigusaktid

S.Res.81 - A resolution commending the Baltic States for their efforts to regain independence and urging measures to support such efforts. (13.03.1991). 102nd Congress (1991-1992). <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-resolution/81?s=1&r=69>. Vaadatud 18.05.2020.

H.R.5368 - Foreign Operations, Export Financing, and Related Programs Appropriations Act. (10.06.1992). 102nd Congress (1991-1992). <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/house-bill/5368>. Vaadatud 18.05.2020.

S.2532 - Freedom for Russia and Emerging Eurasian Democracies and Open Markets Support Act of 1992. (07.04.1992). 102nd Congress (1991-1992). <https://www.congress.gov/bill/102nd-congress/senate-bill/2532>. Vaadatud 18.05.2020.

Muu

Baker, J. (1991). *U.S. Policy Toward the Baltic States. Office of Press Relations, Department of State.* 13.01.1991.

Bergmane, U. (2016). *French and US reactions facing the disintegration of the USSR: the case of the Baltic states (1989-1991).* Institut d'études politiques de Paris, Centre d'Histoire de Sciences Po.

Bošs, E. (2010). *Aligning with the unpole: Alliance policies of Estonia, Latvia and Lithuania, 1988-1998.* University of Cambridge, Downing College.

Bush, H. W. (1991). *Baltic Freedom Day. Weekly Cimpilation of Presidential Documents.* 17.06.1991. 769-770.

Bush, H. W. (1991). *Restoration of Diplomatic Relations With the Baltic States. Weekly Cimpilation of Presidential Documents.* 09.09.1991. 1207.

Bush, H. W. (1991). *Estonia, Latvia and Lithuania Are Free Again. Weekly Compilation of Presidendtial Documents.* 16.09.1991. 1244-1245.

Evans, G., Newnham, J. (1998). *Dictionary of International Relations.* London: Penguin Books.

Fitzwater, M. (1991). *The U.S.-Soviet Trade Agreement and the Baltics States. Statement Read by the President's Press Secretary. Weekly Cimpilation of Presidential Documents.* 12.08.1991. 1121.

Quayle, D. (1991). *A Tremendous Victory of Self-Liberation. – Department of State Dispatch.* 04.11.1991. 813-814.

Rahvusvahelise Valuutafondi andmebaas.

Reagan, R. (1982). *Proclamation 4948—Baltic Freedom Day. The American Presidency Project*. <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-4948-baltic-freedom-day>. Vaadatud 18.05.2020.

Record of Conversation between Mikhail Gorbachev and James Baker. (1990). National Security Archive. <https://nsarchive2.gwu.edu//dc.html?doc=4325680-Document-06-Record-of-conversation-between>. Vaadatud 18.05.2020.

Tarnoff, C. (2002). *U.S. Assistance to the Former Soviet Union 1991-2001: A History of Administration and Congressional Action. CRS Report for Congress*. Washington DC: Congressional Research Service.

Trei, J. (2005). Ernst Jaakson 100. – Välisministeeriumi aastaraamat 2005. 124-125.

Tutwiler, M. (1991). *Condemnation of the Use of Force in the Baltic States. Statement Read by the Department of State Spokesman. Department of State Dispatch*. 28.01.1991. 58.

USA riigidepartemang avaldas järgmise deklaratsiooni 28. juulil 1922, et tunnustada Eesti, Läti ja Leedu iseseisvust. Ameerika Ühendriikide suursaatkond Tallinnas. <https://photos.state.gov/libraries/estonia/99874/Ajalugu/deklaratsioon.pdf>. Vaadatud 18.05.2020.

USA riigisekretäri asetäitja Sumner Welles'i avaldus. Ameerika Ühendriikide suursaatkond Tallinnas. <https://photos.state.gov/libraries/estonia/99874/Ajalugu/sumner-welles.pdf>. Vaadatud 18.05.2020.

Välisministeerium läbi aegade. (2011). Toim Treufeldt, R., Vilbiks, H., Lepp, H. Tallinn: välisministeerium, 34.

Välisministeerium. Ajalugu. <https://vm.ee/et/ajalugu>. Vaadatud 18.05.2020.

Summary

Relations of Estonia and the United States of America during 1990-1994

Decisions made during the end of the Cold war have shaped the world to what it is today. The United States stepped into the position of a sole superpower and thus, impacts of Washington DC decision-making during the early 1990s was felt throughout the world. This makes Estonian-American relations during 1990-1994 an important topic of study. The aim of this study is to cast light on the starting points of Estonian-US relations, evaluate issues that have shaped relations between the two states and analyse how relations changed through time.

The thesis is composed of four parts. The first chapter looks at US reactions to the events in the Baltics during January of 1991, where central Soviet security squads used force against institutions. After that, the thesis analyses American attitudes to the pressure applied to the Baltic States by Moscow following the events of January. The following chapter looks at the restoration of Estonian-US diplomatic relations and the subsequent process of withdrawal of Russian troops from Estonia.

Before the restoration of Estonian independence, the US non-recognition policy of Soviet annexation of the Baltic States shaped relations between Estonia and the United States. During the first weeks of 1991, Moscow tried to discourage the Baltic States from seeking independence. During a time where the US Eastern Europe foreign policy was defined by the question of giving aid to the Soviet Union, Estonia, Latvia and Lithuania managed to convince the US of giving medical aid directly to the Baltic States. This could be seen as a part of a wider US eastern policy that sought direct contacts with the Soviet republics. Having restored its independence on the 20th of August 1991, Estonia pursued the re-establishment of diplomatic relations with the US. President George H. W. Bush was determined to recognise the Baltic States but would not do so without the consultation of Soviet president Gorbachev. The US finally restored diplomatic ties with Estonia on 2nd of September 1991. The final issue discussed in the thesis is the withdrawal of Russian troops from Estonia. Whilst the US's Eastern Europe policy was centred on the leader in Moscow, be it Gorbachev or Yeltsin, a shift in attitudes can be examined during the Clinton presidency. Ultimately, with the help of applied pressure from the Clinton administration, the last remaining Russian troops left Estonia on the last day of August 1994.

Estonian-American relations were firstly based upon the policy of non-recognition and as Estonia restored its independence, US policy drifted towards a Moscow-centred understanding of Easter Europe. A bigger change in relations between Estonia and the United States can be seen from 1993. This development can be attributed to four aspects: Firstly, Estonia held on and expanded its strong supporter base in Congress; secondly, American foreign policy adopted a more open and Baltic-friendly approach under the Clinton administration; thirdly, Estonian willingness to make compromises with Russia was seen a sign of flexibility by the US; and lastly, the actions of Russian leaders and diplomats discouraged their American counterparts from continuing previous Moscow-centred policies in Easter Europe.

Lisad

Lisa 1: Võtmeisikute loetelu aastatel 1990-1994

Eesti välisministrid:

Lennart Meri	aprill 1990 – märts 1992
Jaan Manitski	aprill 1992 – oktoober 1992
Trivimi Velliste	oktoober 1992 – jaanuar 1994
Jüri Luik	jaanuar 1994 – aprill 1995

Ameerika Ühendriikide presidendid:

George H. W. Bush	1989 – 1993
Bill Clinton	1993 – 2001

Ameerika Ühendriikide välisministrid:

James Baker	jaanuar 1989 – august 1992
Lawrence Eagleburger	detsember 1992 – jaanuar 1993 (kohusetäitja alates august 1992)
Warren Christopher	jaanuar 1993 – jaanuar 1997

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Hannes Hugo Urbla,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Eesti ja Ameerika suhted aastatel 19901-1994“,

mille juhendaja on Kaarel Piirimäe,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi Dspace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Hannes Hugo Urbla

23.05.2021